

Fryslân

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

18DE JAARGANG | NUMMER 1 | JANUARI 2012 | €4,95

Jonathan Israel

Gedreven historicus
met een missie

- Hutspot en Spanjolen
- Bevlogen en omstreden: Anne de Koe
- Stellingwerwers kiezen voor Friese vrijheid
- Het verhaal achter Barrahûs

Historisch tijdschrift Fryslân is een uitgave van het Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur/Koninklijk Frysk Genootskip foar Skiednis en Kultuer. www.friesgenootschap.nl
Fryslân verschijnt tweemaandelijks.

Hoofdredactie: Siebrand Krul. Eind- en beeldredactie: Marijke de Boer. Redactie: Jeanine Otten, Kerst Huisman, Meindert Seffinga, Doeke Sijens, Hans Koppen en Jan van Zijverden.

Redactieadres

Siebrand Krul, Breedpad 63, 8442 AC Heerenveen
www.historischtijdschriftfryslan.nl • www.vdpl.nl
Email: redactiefryslan@upcmail.nl

Uitgave

Van der Let & Partners Identity, Herenwal 137,
Postbus 496, 8440 AL Heerenveen
tel.: 0513-654445, fax.: 0513-654761
e-mail: mail@vdpl.nl, internet: www.vdpl.nl

Vormgeving

Frank de Wit

Druk

Ten Brink
Postbus 41, 7940 AA Meppel

Advertenties

Van der Let & Partners
Tel. 0513-654445

Abonnementen

Abonnementenland Postbus 20 1910 AA Uitgeest
Tel. 0900-ABOLAND of 0900-226 52 63
€ 0,10 per minuut Fax 0251-31 04 05
Site: www.bladenbox.nl voor abonneren of
www.aboland.nl voor adreswijzigingen en opzeggingen
Losse prijs: € 4,95

Abonnement (6 nummers): € 29,95

Het abonnement kan op elk gewenst moment ingaan.
Abonnementen kunnen schriftelijk tot uiterlijk twee weken voor beëindiging van het lopende abonnement worden opgezegd. Bij niet tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch verlengd.
Lidmaatschap Koninklijk Fries Genootschap (Historisch Tijdschrift Fryslân plus Jaarboek De Vrije Fries plus ledenvoordelen) € 37,50

Illustraties

De uitgever heeft zijn uiterste best gedaan de rechten met betrekking tot de illustraties te regelen volgens de bepalingen van de Auteurswet. Hij die desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.
Voor werken van beeldend kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam C/o Pictoright Amsterdam 2011

© 2012 Koninklijk Fries Genootschap / Van der Let & Partners

Een bevlogen historicus

(Foto Koninklijke Bibliotheek, Den Haag)

De (Westerse) politieke filosofie in het tijdperk 1650-1800 is door Jonathan Israel tot overzichtelijke essenties teruggebracht. Aan het begin staat Spinoza, aan het eind de Franse Revolutie. De Franse Revolutie, de Canon van Westerse beschavingswaarden, is de bakermat van onze huidige vrije samenleving. Maar die Revolutie kon alleen slagen dankzij radicale verlichters en hun filosofie stoelt op die van Israëls held Spinoza. De Brit Israel (1946) is een energieke, gedreven, productieve geleerde, een historicus met fenomenale werkracht en synthetisch vermogen bij het rangschikken van zijn gegevens. Friesland is in zijn onderzoekingen naar de Verlichting een dankbaar gewest: hier wemelde het

omstreeks 1700 van de drukkers en uitgevers, roerden anderzijds de orthodoxe christenen de trom. Opvallend dat zijn Nederlandse uitgever nu een Fries van christelijke signatuur is. In deze *Fryslân* drie uiteenlopende artikelen die een goed licht werpen op de denkwereld van de auteur van *Radical Enlightenment*, *Enlightenment contested* en *Democratic Enlightenment*.

Een man die ook wel eens een beetje doordraafde, was ds. Anne de Koe, een Friese Beweger met een onstuimig verleden in Frederik van Eedens Walden. Voorts twee bijdragen met veel wapengekletter in dit nummer. Begin 14de eeuw schaarden de Stellingwerwers zich achter de Friese vrijheid in hun verzet tegen de landsheer, de bisschop van Utrecht. Het is een boeiend verhaal, hoe de Stellingwerwers (en Schoterlanders) dit spel langs de Linde speelden.

In 1586 vond de Slag bij Boksum plaats, waarbij Spannum en Winsum door de bezetters werden verwoest. De Spanjaarden lieten echter ook positieve sporen na, op culinair gebied bijvoorbeeld. Thomas Cool is telg van een familie uit Sneek die bedrijven in natuursteen bezat. Thomas zocht het verder en vertrok als kunstenaar naar Rome. Zijn dochter Tine schreef over die jaren een indrukwekkend boek, dat wordt besproken in de rubriek Uitgelicht. In Plekken met verhalen ditmaal Barrahûs, onder de rook van Leeuwarden. In Verdwenen beroepen in deze winterse tijd aandacht voor Ype Joustra, *brânjeman* van Easterein. <

Siebrand Krul

REDACTIE

Marijke de Boer (Sigerswâld, 1971) studeerde Zweeds en Fries in Groningen. Werkzaam bij Omrop Fryslân en Letterhoeke (Tresoar).

Kerst Huisman (Terwispel, 1940) begon als onderwijzer, werd journalist bij de Friese Koerier, vervolgens redacteur bij de Leeuwarder Courant. Studeerde geschiedenis in Leeuwarden en Groningen. Hij schreef tal van publicaties over de Friese geschiedenis met nadruk op sociale onderwerpen.

Hans Koppen (Batavia, 1949) is historisch-geograaf. Na een loopbaan in bestuur en management houdt hij zich bezig met het Friese cultuurlandschap en de geschiedenis van Sneek. Hij publiceert over historische en geografische onderwerpen.

Siebrand Krul (De Knipe, 1955) studeerde geschiedenis in Groningen. Werkte tot medio 2011 als coördinator/redacteur (historische) boeken en tijdschriften bij Waanders, is sindsdien zelfstandig.

Meindert Seffinga (Easterlittens, 1961) studeerde geschiedenis in Groningen. Werkt sinds 1988 bij het Fries Scheepvaart Museum (tot 2005 als registrator en tentoonstellingsmaker en vanaf 2005 als directeur).

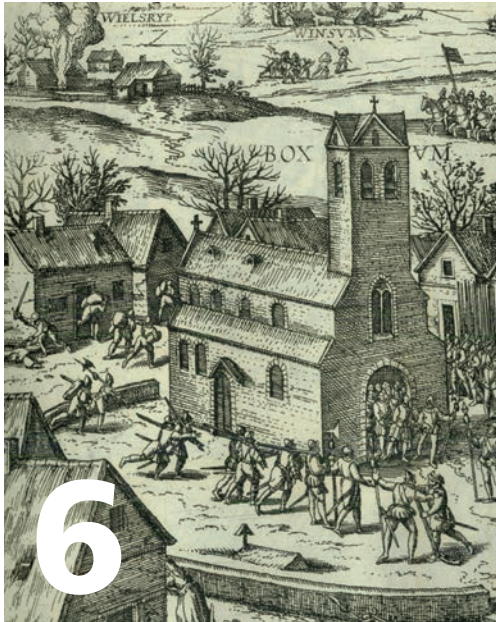
Doeke Sijens (Hantum, 1955) is algemeen manager van de Openbare Bibliotheek Groningen. Hij was redacteur van het literaire tijdschrift Trotwaer en naderhand van De Moanne. Publiceert over leden van de kunstenaarsvereniging De Ploeg en is redacteur van het Ploegjaarboek.

Jeanine Otten (Amsterdam, 1959) studeerde na voltooiing 1e-graads tekenopleiding kunstgeschiedenis in Amsterdam. In 1988-2008 werkzaam bij het Rijksarchief in Noord-Holland, de Universiteit van Amsterdam, het Gemeentemuseum Arnhem, Gemeentearchief Zwolle en het Historisch Centrum Overijssel. Sinds 2008 collectie-registrator Gemeentemuseum het Hannemahuis / beheerder oude stadsarchief Harlingen. Publiceert over lokale geschiedenis.

Jan van Zijverden (Waarder (ZH), 1967) studeerde maritieme geschiedenis in Leiden. Werkte bij het Scheepvaartmuseum Amsterdam, het Mariniersmuseum Rotterdam en sinds 2004 als hoofd Educatie & Informatie bij het Fries Museum. Publiceerde tal van artikelen, vooral op maritiem gebied.

THEMA: JONATHAN ISRAEL

4 Friese Bewegers
Anne de Koe

10

6 Hond in de pot
De Slag bij Boksum en
Spaanse hutspot

8 Plekken met verhalen
Barrahûs

20 Uitgelicht
Wij met ons vijven in
Rome

14

23 Column Eelke Lok
Gemengde berichten

24 Kort nieuws

25 Stellingwerpers en
Schoterlanders en hun
strijd voor de Friese vrijheid

18

29 Verdwenen beroepen
Brânjekeapman
Ype Joustra

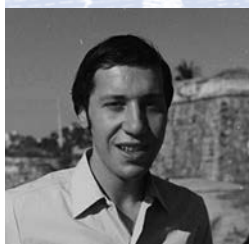
30 Boeken/media

31 Kalender
Verwacht
KFG nieuws

Jonathan Israel en zijn trilogie in overzicht

Met het verschijnen van *Democratic Enlightenment* (2011) heeft Jonathan Israel zijn indrukwekkende trilogie over de Verlichting voltooid. Met *Radical Enlightenment* (2001) en *Enlightenment contested* (2006) geven de drie boeken een nieuw beeld van de Verlichting. Israel maakt een onderscheid tussen radicale en gematigde Verlichting.

Bar mitswa in Kilburn, professor in Princeton

Yme Kuiper en Jacob van Sluis spraken met Jonathan Israel toen hij in september in Tresoor een lezing hield over zijn nieuwste boek *Democratic Enlightenment*. De gelouterde professor in de Europese Moderne Geschiedenis is openhartig over zijn achtergrond en fascinatie voor de Nederlandse geschiedenis.

Jonathan Israel in Franeker

Uitgever Dingeman van Wijnen zorgde ervoor dat verschillende werken van Jonathan Israel in het Nederlands zijn verschenen. De professor was in eerste instantie niet zo happig op een Nederlandse vertaling. Na het laten maken van een proefvertaling en door het groeiende goede persoonlijke contact werd een akkoord bereikt. Vriendschap en een jarenlange samenwerking volgden.

Op het omslag: Rechterbuitenluik van een altaarstuk (circa 1583) bij de inname van Steenwijk 1582, door een onbekende kunstenaar. Zes knielende stichters met hun wapenschilden: v.l.n.r. Johan Baptiste van Taxis, Evert van Ens, Tiete van Cammingha, Jarich van Liauckema, Jacob van Claerhout en Jacques van Boisot. Van Cammingha en Van Liauckema waren in 1586 aanvoerder van en kapiteins in het Spaanse leger bij de Slag bij Boksum. (Rijksmuseum Amsterdam)

De bevrijdende daad

Anne de Koe

Anne de Koe omstreeks 1930 in zijn tijd als directeur van Ons Huis in Rotterdam. (Gemeentearchief Rotterdam)

Bij het afscheid van De Koe in 1930 als directeur van Ons Huis in Rotterdam werd een speciale editie van het orgaan De Brandaris aan hem gewijd. Vrienden en bekenden roemden zijn inzet en bijdrage. Deze foto komt uit die editie, De Koe ligt rechts vooraan. (Tresoar)

Anne de Koe (1866-1941) was een idealist en een dwarsligger. In de rest van Nederland golden deze eigenschappen als typisch Fries. De Koe werd dominee om de kerk te veranderen. Na een conflict met zijn gemeente meldde hij zich als christenanarchist bij Frederik van Eeden om mee te doen aan het communistische experiment in de kolonie Walden. De Koe vond het moeilijk om compromissen te sluiten en kreeg talloze conflicten. Zijn baan bij 'Ons Huis' in Rotterdam behield hij echter meer dan twintig jaar. Na zijn pensioen richtte hij zijn enorme energie op de Friese Beweging. Zijn inspanningen concentreerden zich op het verzamelen en vastleggen van informatie over geschiedenis en folklore.

Anne de Koe werd op 2 oktober 1866 geboren in Lemmer, waar zijn vader Hylke notaris was. Zijn moeder was Reinschje Landmeter. Eén van haar zusters was de moeder van Piter Jelles Troelstra. Voor zover bekend hebben de twee neven nauwelijks contact met elkaar gehad. Net als Troelstra werd Anne de Koe al jong geraakt door het lot van mensen die het moeilijk hadden in de maatschappij. Daarom wilde hij niet in de voetstappen treden van zijn liberale vader en koos hij voor het ambt van dominee. Over deze beroepskeuze kreeg hij met zijn ouders enorme ruzie, maar hij zette door. Tijdens zijn studententijd in Leiden pleitte De Koe voor een maatschappelijk actieve kerk. Godsdienst moest volgens hem midden in de maatschappij staan. Hij bewonderde Tolstoj, die voor een eenvoudig leven had gekozen en afstand van zijn bezittingen deed. In april 1897 was De Koe één van de oprichters van de Internationale Broederschap, een vereniging van moderne theologen, die onder andere tegen de militaire dienst was. De vereniging gaf het tijdschrift *Vrede* uit. De naam refereerde aan de vrede in 'eigen gemoed, met medemensen, met alles wat leeft, met het leven'. Nadat hij vier jaar als dominee had gewerkt in Nieuwveen, werd De Koe in 1898 benoemd in Den Helder. Met deze keuze moet De Koe wel

de confrontatie gezocht hebben. Hij was tegen de dienstplicht en kwam in zijn nieuwe standplaats veelvuldig in aanraking met marinemensen. Wellicht heeft hij gehoopt dat hij door zijn preken veranderingen teweeg zou kunnen brengen. Na talrijke schermutselingen

Anne de Koe interesseerde zich ook voor volksdansen en publiceerde in 1927 het boek *Oude Nederlandsche Volksdansen* met daarin naast de ontstaansgeschiedenis van de verschillende dansen ook liedjes, muziek, danspassen en tekeningen, zoals de Hakke-toone, die op Terschelling werd gedanst. (Tresoar)

komt van binnen uit

Anne de Koe als student in theologisch dispuut Beresjet. De vrienden vierden het Joodse nieuwjaar op 22 september 1891. (Tresoar)

met zijn gemeenteleden nam hij in 1901 gedesillusioneerd afscheid van de gemeente en trad hij ook uit het ambt. De opvattingen van De Koe radicaliseerden in deze jaren sterk. Hij was vegetariër en geheelonthouder geworden en had grote bezwaren tegen machtsdenken. 'Nooit vindt een daad in berekening haar oorsprong,' was zijn redering, 'de bevrijdende daad komt van binnen uit.' De SDAP van zijn neef Troelstra vond hij in het streven naar parlementaire macht teveel lijken op de andere politieke partijen. Hij wilde een geheel andere maatschappij, waar iedereen gelijk was en alle bezit werd gedeeld. Rond 1900 werd er met deze communevorm in een aantal koloniën in het Gooi geëxperimenteerd. Na het debacle in Den Helder ging De Koe daarom in 1901 met zijn vrouw en drie dochters werken in een kolonie in Blaricum, opgericht door de Internationale Broederschap. Een jaar later, in februari 1902, stapte hij over naar Walden, de kolonie die was opgericht door Frederik van Eeden. Hier kreeg De Koe de functie van administrateur. In de nogal chaotische gemeenschap stelde De Koe in ieder geval administratief orde op

zaken. In Walden kreeg hij dezelfde toelage als de andere kolonisten. Kennelijk heeft hij privé-middelen mogen houden, want hij liet op het terrein van Walden een eigen huisje bouwen. De Koe was fanatiek. In zijn dagboek noteerde Van Eeden dat De Koe aandrong 'op het weggaan van personen die geen geestverwanten zijn of niet productief zijn'. Het werd geen harmonische tijd. De Koe kreeg herhaaldelijk het verwijt dat hij niet kon samenwerken en niet toegankelijk was voor kritiek. Op zijn beurt verweet hij Van Eeden dat deze heerste als een absolute dictator. Van Eeden noemde de conflicten kinderachtig en de sfeer verslechterde. Na nog enkele ruzies over principiële maar ook triviale zaken raakte De Koe overspannen en verliet Walden. Gedesillusioneerd probeerde hij

De Koe kreeg herhaaldelijk het verwijt dat hij niet kon samenwerken

daarna zijn leven weer richting te geven en ging rechten studeren. Omdat hij nu toch sympathie voelde voor de SDAP werd hij actief binnen deze partij, onder andere als gemeenteraadslid. In 1908 werd hij als directeur benoemd van 'Ons Huis' in Rotterdam, een centrum voor maatschappelijk opbouwwerk. Zijn idealen rond gemeenschapsvorming en volkshuiswerk kon hij nu zelf uitvoeren. Zijn werk vond veel weerklank. Na zijn pensioen vestigde hij zich in 1930 in Lochem. Van hieruit reisde hij vaak naar Friesland, de provincie waar hij altijd emotioneel bij betrokken was gebleven. Hij bezocht nu de driedaagse zomerbijeenkomsten van de Onderwijsrie en schreef hierover verslagen voor de krant. Hij publiceerde ook zelf, zoals in het tijdschrift *It forbân* van het Soasiael Demokratysk Frysk Forbân. De Koe was nog steeds een zoeker en in zijn stukken idealiseerde hij het oude Friesland, voordat de verstedelijking opkwam. 'De greatstêd is wierli-

In de depots van Tresoar staan vijf kartonnen dozen met daarin weer mappen vol met aantekeningen over allerlei volksgebruiken. Friese ûlebuorden is een onderwerp waar De Koe ook informatie over verzamelde. (Tresoar)

ken de geastlike earmoed, dêr't tûzenen by tûzenen jonge libbens, dy't fol forwaching op stap gien binne, yn fortoarje en forslonzje (..)'. In een lang artikel uit 1932 beklagde hij zich over het verval ('taelbidjer') van de Friese taal. 'Wêrom moast spritsen wirde fen in Frysk Underwiis-Kongres?', vraagt hij zich af. 'Kongres' bitsjut suver neat oars as gearkomste. Dit leste, eigen, wird, forbynt him yn ús geast mei oare foarstellingen, wylst 'kongres' as in stien op 'e mage leit.' De meeste tijd besteedde hij aan het bestuderen van de oude Friese volksgebruiken, die hij uitvoerig documenteerde. Volksmuziek was zijn grote liefde en over de achtergronden van bijvoorbeeld de Skotse Trije vormde hij wilde theorieën, die niet altijd op bijval van andere Friese liefhebbers konden rekenen. Voor De Koe, de grote idealist, was de Tweede Wereldoorlog het failliet van alles waarin hij had geloofd. Toen hij in 1941 ernstig ziek werd, wilde hij zich niet meer laten behandelen. Zijn laatste wens om in Friesland begraven te worden kon door de oorlogsomstandigheden niet vervuld worden. Volgens de regels van de bezetter gebeurde dit in zijn woonplaats Lochem. 'Wy hâlde it oantinken oer oan in nommele Fries, dy't yn striidfeardigens, trou en blide tawijing oan de Fryske saek for ús alle gearre in foarbyld wier,' schreef zijn vriend Jelle Brouwer in het tijdschrift *Sljucht en Rjucht*. De Koe heeft vrijwel altijd buiten Friesland gewoond. De vele aantekeningen die hij maakte over geschiedenis, mythologie en folklore van Friesland getuigen van zijn grote inzet voor Friesland. <

De Slag bij Boksum en Spaanse hutspot

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog had Friesland regelmatig te lijden van Spaanse invallen en plundertochten, brandstichting, moord en gijzelingen. Op 17 januari 1586 kruisten een Spaans en een Fries leger de wapens bij Boksum, daarbij werden en passant het nabijgelegen Spannum en Winsum geplunderd en verbrand. Deze confrontatie staat bekend als de Slag bij Boksum. Ter afwisseling van onze traditionele winterse stampot, en ter herinnering aan de Spaanse furie in de Friese Greidhoeke ruim vierhonderd jaar geleden, iets over de olipodrigo. Deze Spaanse stoofpot (bekend van Leidens ontzet 1574) kwam via een Italiaans kookboek uit 1570 in een vroeg 17de-eeuws Nederlands kookboek terecht. Er staan twee aangepaste recepten in de *Friesche Keukenmeid* uit het eind van de 18de eeuw, waarvan één in het kader is opgenomen.

Toen de Friese stadhouder Willem Lodewijk van Nassau eind 1585 in Zeeland was om de opvolger van Willem van Oranje binnen te halen, zag de Spaanse opperbevelhebber Francisco Verdugo, die in Groningen gelegerd was, zijn kans schoon en viel Friesland binnen. Drieduizend Spaanse soldaten en zevenhonderd ruiters rukten via Joure en Heeg op en kwamen tot aan Workum en Koudum. Het had streng gevoren waardoor de Spaanse kanonnen gemakkelijk over de wegen konden worden voortgetrokken. Ook de bevroren Friese meren vormden geen belemmering. Plunderend trokken de Spaanse troepen noordwaarts door het gebied. Het Bildt en Dongeradeel zouden de volgende doelen worden. Maar de dooi viel in en het gevaar zat er in dat het leger geïsoleerd zou kunnen

raken. Daarom besloot Johan Baptiste van Taxis, de Spaanse bevelhebber van het invasieleger, terug te trekken.

De slag

Willem Lodewijk was inmiddels weer in Friesland terug, maar kon bij Stavoren niet doorreizen naar Leeuwarden omdat de invalier tussen de beide steden inzat. De Friezen formeerden een leger om tegen de Spaanse invallers ten strijde te trekken. Het beroepsleertje onder leiding van de Deen Steen Maltesen (1553-1611), die sinds 1580 in dienst stond van de Staten van Friesland, werd aangevuld met vrijwilligers. Op 16 januari 1586 werd een kamp opgeslagen bij Easterlittens, de volgende dag vertrok het leger om zich bij Boksum in te gaan graven. Toen de Spaanse troepen onder leiding van Johan Baptiste van Taxis en de hopliden Tiete van Cammingha en Jarich van Liauckema op 17 januari op het Friese legertje stuitten, was dit nog bezig stellingen te bouwen. Honderden Friezen werden door het Spaanse leger afgeslacht en driehonderd gevangen genomen.

Rechterbuitenluik van een altaarstuk (circa 1583) bij de inname van Steenwijk 1582, door een onbekende kunstenaar. Zes knielende stichters met hun wapenschilden: v.l.n.r. Johan Baptiste van Taxis, Evert van Ens, Tiete van Cammingha, Jacob van Claerhout en Jacques van Boisot. Tiete van Cammingha en diens schoonzoon Jarich van Liauckema waren in 1586 aanvoerder van en kapiteins in het Spaanse leger bij de Slag bij Boksum. (Rijksmuseum Amsterdam)

Ets van de Slag bij Boksum op 17 januari 1586, waarbij de dorpen Winsum en Spannum door de Spaanse huurlingen werden geplunderd en verbrand. (Tresoar)

Spannum en Winsum

Op de ochtend van de Slag bij Boksum werden de naburige dorpen Spannum en Winsum door Spaanse huurlingen geplunderd en verbrand. De huurlingen van de Spaanse koning pleegden hier ontzettende wrede daden, in Winsum vluchtten vele dorpelingen de kerk binnen. De Spanjaarden staken deze in brand, zodat velen in de vlammen omkwamen. Anderen klommen in de toren, maar de rook trok door de open galmgaten en door de

De aardappel ontbreekt geheel in deze gerechten

naden van de zoldering, waardoor de verstikingsdood dreigde. Er gebeurden ook wonderen: een zwangere vrouw, die in de brand haar man en drie kinderen zag omkomen, sprong met brandende kleren van de toren. Een Spaanse soldaat vertrapte haar bovenlichaam, zij bleef zwaargewond voor dood liggen, maar herstelde later. Een andere moeder sprong met beide kinderen naar beneden, één van de kinderen viel te pletter, de moeder en het andere kind overleefden de sprong. Naar overlevering vielen er duizend doden, al is het meer waarschijnlijk dat er aan Friese kant zo'n 500 slachtoffers vielen. Na de overwinning van de Spanjaarden op de Friezen moesten de overwinnaars snel terug-

keren naar het voor hun veiligere Groningen. Hierbij werden de buit en veel wapens achtergelaten, omdat door de dooi de goederen niet op sleden vervoerd konden worden. Met niets dan 300 gevangenen keerden de Spanjaarden terug naar Groningen.

Olipodrigo

Olipodrigo is een verbastering van het Spaanse Olla Podrida dat letterlijk verrotte pot betekent, vanwege het uiteenvallen van het doorgestoomde voedsel. Het is een stoofpot van vlees en groenten, die onder andere bij het Leidens ontzet in 1574 in het verlaten Spaanse legerkamp werd gevonden. Deze stoofpot vond zijn weg in de 17de en 18de eeuwse Nederlandse kookboeken. De naam olla podrida is gevormd van het Latijnse olla, dat is 'pot', en podrida, het deelwoord van podrir (thans pudrir), dat 'bederven, verrotten' betekent. Het eerste Nederlandstalige recept voor olipodrigo verscheen in 1612 in Antonius Magirus' *Koochboek oft familieren keukenboek* onder de titel: 'Hoe dat men een goede menghelinghe oft Spaenschen huspot maecken sal, int Spaens gheheeten oglia potrida'. Hij baseerde zijn olipodrigo op de recepten van de Italiaan Bartolomeo Scappi, die in zijn *Opera dell'arte del cucinare* (1570) het eerste gedrukte olipodrigorecept bezorgde. Het gerecht werd al snel populair. Bijna

Recept van olipodrigo uit *De Friesche keukenmeid* (1772)

Neem een half pond rundvlees en een hand vol witte erwten (ook wel Wieringer erwten), doe het in een grote pan met wat water en zout, laat aan de kook komen, schep het schuim eraf, snij er dan drie of vier uien in, en laat het een uur sudderen; doe er dan lamsvlees, mager varkensvlees en kip bij, van ieder een half pond, en laat het meesudderen, snij een savooie-kool in zes stukken en doe ze er bij, laat dan alles samen nog een half uur gaar stoven met twee saucijzen, wat peperkorrels en foelie, dan in een schotel doen, wat limoensap er over gieten en opdissen.

Een prent van de Spaanse kookpot van Leiden van Abraham Delfos. De kookpot is op de ochtend van 3 oktober 1574 van het Leids ontzet in de Lammenschans gevonden met een restje hutspot erin. (Rijksmuseum Amsterdam)

twee eeuwen na de Slag bij Boksum zegt de *Friesche Keukenmeid* in 1772 over olipodrigo: 'dus noemt men in de Kookkunst een spijze, die uit veelerlei dingen onder elkander gekookt en bereid is' en geeft twee overdadige recepten met veel soorten vlees en gevogelte. De aardappel, als onmisbaar ingrediënt in onze hutspot, ontbreekt geheel in deze gerechten. De reden hiervan is dat deze pas in de loop van de 18de eeuw langzaam geïntroduceerd werd in Nederland. In plaats aardappels kan men pastinaken gebruiken. <

► Meer weten?

- F.R.H. Smit, *De slach by Boksum: 17 jannewaris 1586: djiptepunt yn de oarloch fan 1580 oant 1594*, Leeuwarden, Fryske Akademy, 1986

Barrahûs

Modder, een geleerde en een soldaat. En binnenkort: niets meer? Wie over de Overijsselseweg Leeuwarden nadert, ziet in de laatste grote bocht van die weg, aan de linkerkant, enkele in het groen verscholen boerderijen liggen. Samen vormen die het buurtschapje Barrahûs. Deze historische plek ligt letterlijk onder de rook van Leeuwarden.

Plaatsen hebben niet alleen een eigen naam, maar ook een eigen geur. Geuren zijn moeilijk in woorden te vangen, maar over de stank van de stad vroeger bestaat geen misverstand. De benauwende lucht van smeulende turf en de zurige, enigszins scherpe walm van steenkool mengden zich met de bloedigeur van vellenbloterijen en de muffe stank van stilstaand grachtwater, vol poep en pies en een enkel kattenkadaver. In Leeuwarden hing in de jaren vijftig rond Condens en Lijempf een eigen ratjetoe van geuren: overtijdse melk, stoom en cokes, met vleugjes stookolie van binnenschepen en diesel van vrachtauto's.

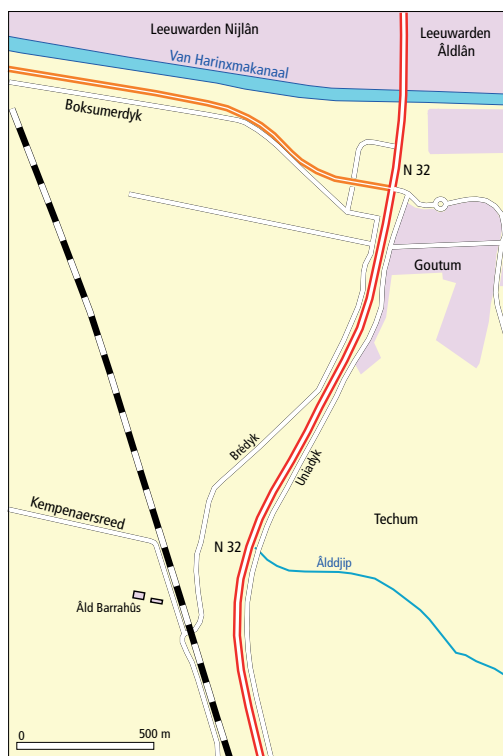
Tijdens herfst en winter, met verstild, vochtig weer en zwakke noordelijke wind, was Leeuwarden tot in Barrahûs te ruiken. Zwak, maar onmiskenbaar.

Vlabbij Leeuwarden

De nabijheid van de grote stad uit zich tegenwoordig anders in Barrahûs. De Leeuwarder woonflats lijken er met de hand aan te raken. Op de spoorlijn ruisen en ratelen treinen met hoge snelheid voorbij; òp naar de hoofdstad. Honderd meter verderop ligt de snelweg. Het lawaai van remmende en optrekkende vrachten en personenauto's legt een deken van geluid

Het buurtschap Barrahûs ligt onder de rook van Leeuwarden. (Foto Hoge Noorden)

(Kaart Kerst Huisman)

De houten soldaat waakt vanaf een sokkel in de tuin van boerderij Ald Barrahûs. (Foto Hans Koppen)

over de boerderijen. 's Nachts wordt het hier niet donker. De lichten van Leeuwarden weerkaatsen tegen de wolken. De vooruitzichten voor Barrahûs zijn onzeker. Binnenkort wordt begonnen met de aanleg van de Haak om Leeuwarden, een vierbaans snelweg die de

Werpsterhoek met de A31 bij Marssum zal verbinden. Planologen hebben op de plek van Barrahûs een bedrijventerrein gedacht, het Zwetepark. Het park krijgt goede aansluitingen op de snelweg en op termijn wordt zelfs een station voorzien, dus dat bedrijventerrein komt wel vol. Het agrarisch landschap rond Barrahûs heeft zijn langste tijd gehad.

Modderige woonplek

Barrahûs heeft al een lange geschiedenis. Het buurtschapje ligt aan de Brêdyk, aangelegd op de oostelijke kwelderwal van de vroegere Middelzee. Iets verderop stroomt de Zwette, het restant van die voormalige zeearm. In het oevergebied van de Middelzee dienen we de aanleiding voor de naam Barrahûs te zoeken. In deze naam klinkt het oudfrieshe 'ber', oftewel 'slijk' door: een woning of verscheidene woningen in een modderige omgeving. Mogelijk dat die naam ook is gehecht aan de versterkte uithof dat het klooster van Burgum hier vanaf de 14de eeuw bezat.

Topambtenaar in Habsburgse dienst

Groot is Barrahûs nooit geweest. Integendeel. Daardoor is het opmerkelijk dat het de geboorteplaats is van één van de topambtenaren in dienst van zowel Karel V als Philips II, Viglius van Aytta (1507-1577). Viglius werd tot jurist opgeleid aan de universiteit van Leuven. Op zijn 26ste volgde zijn benoeming tot hoogleraar. Zoals gebruikelijk onderhield hij in het Latijn een druk briefverkeer met andere Europese geleerden, onder andere met Agricola en Erasmus. Later werd hij bisschoppelijk rechter in Münster. Kennelijk maakte Viglius indruk op de landsheer, want in 1542 benoemde keizer Karel hem tot lid en later tot president van de Geheime Raad, de regeringsraad over de Nederlanden. Nooit eerder had een Fries het zó ver gebracht. Ook het bestuur van het Friese gewest had Viglius' aandacht. Hij probeerde Friesland stevig aan het katholieke Habsburgse rijk te binden, onder andere door zijn benoemingsbeleid. Zijn meest bekende benoeming is die van de militair Caspar de Robles, die als 'De Stiennen Man' op de dijk bij Harlingen nog steeds over Friesland waakt.

Soldaat

Ook aan het zo vredige Barrahûs is een militair verbonden, en wel in de vorm van een houten

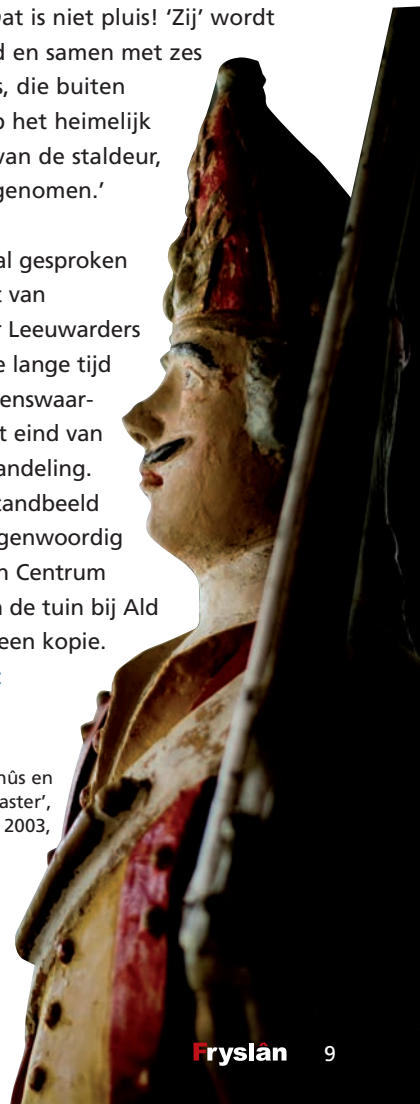
standbeeld. Déze soldaat waakt vanaf een sokkel in de tuin van boerderij Ald Barrahûs. In zijn kleurige uniform van grenadier uit één van de Friese regimenten van het Staatse leger is hij van verre te zien. Er zijn veel raadsels rond het beeld: stelt het een bepaald persoon voor, bij welke gelegenheid is het in Barrahûs geplaatst, en door wie? Niemand weet er het fijne van. Zeker is wel dat aan het beeld een Friese sage is verbonden:

'Eens, lang geleden, was een soldaat op weg naar Leeuwarden. Het wordt laat, en bij een boer in Barrahûs verzoekt hij om logies. Kort daarop komt er een vrouw aan de deur met de vraag of ook zij mag blijven overnachten. Na de maaltijd zet het gezelschap zich rond het haardvuur. Het wordt gezellig, maar de soldaat vertrouwt de vrouw niet. Is het misschien een als vrouw verklede schurk? Hoe komt hij daar achter? Hij pakt wat appels en werpt iedereen er eentje toe. Mannen vangen iets met de knieën bij elkaar, vrouwen maken met hun rokken hun schoot breed. De vrouw blijkt de appel op te vangen als een man. Dat is niet pluis! 'Zij' wordt ontmaskerd en samen met zes mederovers, die buiten wachten op het heimelijk ontsluiten van de staldeur, gevangen genomen.'

In 1875 wordt al gesproken van 'De soldaat van Barrahûs'. Voor Leeuwarders was het beeldje lange tijd een lokale bezienswaardigheid aan het eind van hun zondagswandeling. Het originele standbeeld bevindt zich tegenwoordig in het Historisch Centrum Leeuwarden. In de tuin bij Ald Barrahûs staat een kopie. Wèl zo veilig. <

- Meer weten?
- J.A. Mol, 'Barrahûs en it Burgumer kleaster', in: *Fryslân*, nr. 3 2003, 6-12

(Foto Hoge Noorden)

Jonathan Israel en zijn

Met het verschijnen van het boek *Democratic Enlightenment* (2011) heeft Jonathan Israel zijn indrukwekkende trilogie over de Verlichting voltooid. Eerder verschenen in een regelmatig tempo de delen *Radical Enlightenment* (2001) en *Enlightenment contested* (2006), beide inmiddels in het Nederlands vertaald als *Radicale Verlichting* en *Verlichting onder vuur*. Samen geven de drie boeken een nieuw beeld op de Verlichting: circa 3.000 pagina's, waarbij vele denkers groot en klein worden beschreven in een onderhoudende stijl. Met deze boeken heeft Israel een enorme impuls gegeven aan de discussie over het belang en de kenmerken van de Verlichting. In deze bijdrage een overzicht van een aantal kernthema's, met enkele kritische kanttekeningen.

Centraal bij Israel staat het onderscheid dat hij maakt tussen radicale en gematigde Verlichting. Het kenmerkende verschil is dat de gematigden terugschrokken voor radicale consequenties en dat zij ergens halverwege bleven steken. Anders gezegd: de Verlichting kende uitgesproken voor- en tegenstanders, met op het strijdperk daartussen een omvangrijke, maar uiteindelijke onmachtig spartelende 'verlichte' middenpartij. Het begin van de Verlichting als *the age of reason* legt Israel bij de Nederlandse filosoof Baruch de Spinoza (1632-1677), die een filosofisch systeem en

anglicaans was). Kerk en staat waren na de godsdienstoorlogen van de 16de en 17de eeuw en voorafgaand aan de scheiding tijdens en na de Franse Revolutie nauw met elkaar verweven, waarbij elk land een eigen nationale invulling aan deze verwevenheid gaf. Voor Spinoza – en voor de aanhangers van de radicale Verlichting – verviel deze op traditie gebaseerde en van God gegeven orde in politiek, kerk en maatschappij. De rede alleen moest in al haar filosofische breedheid het

leidende beginsel worden. Met Spinoza, aldus Israel, begint de discussie die zal leiden tot de moderne inrichting van de staat en de maatschappij, democratisch en seculier. Het *Leitmotiv* voor een goed begrip van het tijdperk van de Verlichting is de strijd rond het spinozisme, aldus Israel. Verlichting is emancipatorisch. Het gaat niet alleen om het gebruik van de rede, maar ook om haar toepassing tot verbetering van de menselijke situatie. Denk aan de bekende definitie die Immanuel Kant in 1784 formuleerde: 'Verlichting is het uittreden van de mens uit de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft. Onmondigheid is het onvermogen zich van zijn verstand te bedienen zonder de leiding van de ander'. Verlichting leidt uiteindelijk tot de mondige burgers in een seculier en democratisch bestel. Israel geeft in zijn trilogie dan ook veel ruimte aan emancipatorische processen; hij beschrijft uitgebreid radicale stellingnames tegenover bijvoorbeeld de ondergeschikte positie van de vrouw of het kolonialisme. De periode die Israel aan de Verlichting geeft is opmerkelijk lang: vanaf 1650, toen de generatie van Spinoza als vrijdenkers tot hun 'goddeloze' opvattingen kwam, tot 1790, wanneer de

De Academie van Franeker stond in de eerste helft van de 18de eeuw bekend als een verlichte universiteit, maar radicale denkbeelden (zoals Israel die bedoelt) werden er niet verkondigd. (Tresoar)

De Verlichting duurt bij Israel tot de Franse Revolutie

wereldbeeld be-rede-neerde, uitsluitend op basis van de rede en los van de theologie of van de bijbelse openbaring. In de metafysica kwam Spinoza met een monisme (er is maar één zijnsbeginsel), waarmee hij brak met het traditionele onderscheid tussen lichaam en geest. Daarmee verviel voor Spinoza elk verband met een geestelijke of bovennatuurlijke orde, wat in zijn boek *Tractatus theologico-politicus* (1670) leidde tot een ongekennde ont-nuchterende bijbelkritiek. Aldus verviel ook een theologische grondslag voor de politiek, dat wil zeggen een gidsfunctie voor de kerk (ongeacht of die nu protestants, katholiek of

n trilogie in overzicht

Israel laat de Verlichting grondvesten op de filosofie van Spinoza (links) en eindigen bij de Franse Revolutie. Balthasar Bekker (tweede van links) is bij Israel een verlichte geest, terwijl John Locke (tweede van rechts) en Voltaire (rechts) bij Israel uit de eredivisie van de Verlichting vallen.

Franse Revolutie de idealen van 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' en vervolgens de algemene rechten van de mens formuleerde. De periode van de Verlichting beperkt zich dus niet tot de 18de eeuw, zoals vaak gebruikelijk.

Kritiek

De visie van Israel op de Verlichting wordt geprezen en gerespecteerd, maar andere historici die zich op deze periode toeleggen, zijn weinig enthousiast. Daarvoor wordt het bestaande beeld van de Verlichting te veel opgeschud. Gangbaar is de opvatting dat de Verlichting vooral gedragen werd door een grote middengroep, die op een behoedzame wijze de rede hanteerde en verbetering nastreefde, maar bij Israel wordt deze groep onbedoeld (?) meelijwekkend. De gematigden vervulden een uiteindelijk hulpeloze brugfunctie, waarbij enerzijds de agenda gedicteerd werd door een radicale en veelal clandestiene minderheid, met anderzijds tegenkrachten in kerk en politiek die volstrekt onwillig waren. Volgens Israel was het uiteindelijk het onvermogen van de middenpartij om te komen tot de noodzakelijke hervormingen die maakte dat de radicale Verlichting tot het enige alternatief werd. Eerst gebeurde dat in Frankrijk rond 1750: alle oppositie tegen het absolutisme en het

bestaande politieke bestel geraakte min of meer in één kamp, waardoor de radicale groep rond Diderot zoveel invloed kon krijgen. Vanaf 1780 verloor deze radicale groep ook aan invloed en er leek zich een politieke contra-Verlichting aan te dienen. Verlichte vorsten als Frederik de Grote van Pruisen en Jozef II van Oostenrijk werden opgevolgd door terughoudende opvolgers. In de Nederlanden volgde op de rumoerige patriotentijd een Oranje-restauratie in 1787. Toen was het wederom Frankrijk waar de radicale denkbeelden voldoende verspreid waren – weliswaar onder het volk volkomen diffuus geworden – om het lont in het kruitvat te steken. Anders gezegd: de gematigde middengroep heeft het laten afweten en heeft de revolutie niet kunnen voorkomen, niet in Frankrijk (1789) en eerder evenmin in de Nederlanden (waar men na twee mislukte pogingen in 1748 en 1787 alsnog kennis maakte met de Bataafse revolutie van 1795). De nieuwe visie van Israel op die breed gedragen gematigde Verlichting, doorgaans gekoesterd als kenmerkend voor de 18de eeuw, is schokkend.

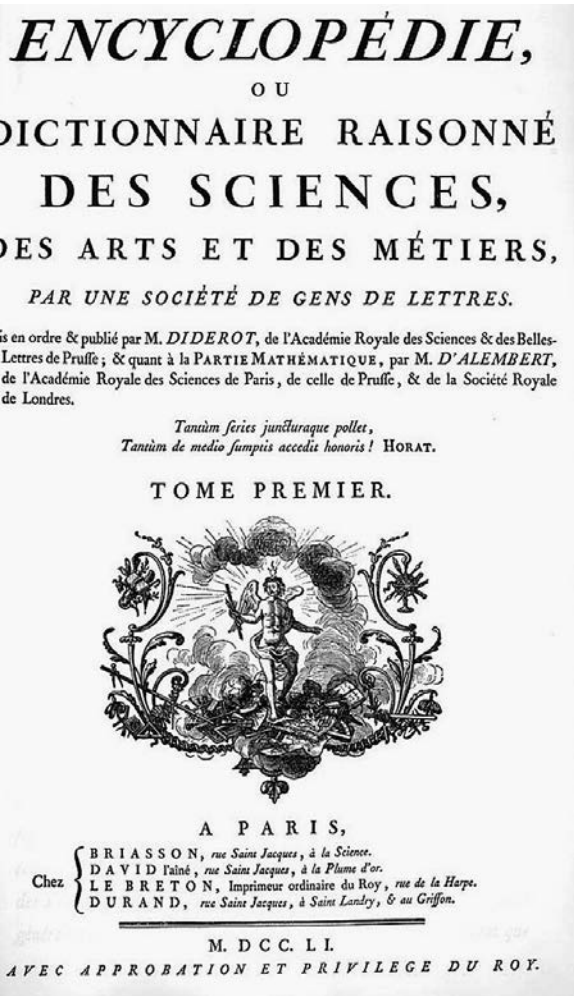
Herschikking van grote namen

Dit alles leidt bij Israel tot een herschikking van grote namen. Vertegenwoordigers van de Verlichting worden ingedeeld in het radicale

of in het gematigde kamp naar de mate waarin ze zich wel of niet keerden tegen het traditionele dualisme in het denken. Dit denken in twee werelden kon meerdere en vaak samenhangende vormen aannemen: het metafysisch dualisme van lichaam en geest, een moraal gebaseerd zowel op natuurlijke richtlijnen als op geopenbaarde geboden, en het politieke traditionalisme dat het aardse gezag fundeerde op bovennatuurlijke waar-

Locke en Newton waren twijfelaars

den. John Locke bijvoorbeeld was een groot pleitbezorger van de tolerantie, maar hij wenste dat rooms-katholieken en antitrinitariërs daarvan uitgesloten werden vanwege hun vermeende staatsgevaarlijke opvattingen. Ook de grote namen van Voltaire en David Hume vallen bij Israel uit de eredivisie van de Verlichting. Zij wensten geen radicale breuk met de traditionele gezagsverhoudingen (en met de achterliggende onderbouwing ervan), veelal uit angst voor het onmondige volk, en in het geval van Voltaire kwam daar nog bij de wederzijdse koestering met koning Frederik de Grote. Herhaaldelijk stelt Israel dat het Engelse empirisme, met namen als Locke en Newton vaak aangehaald als beeldbepalend en richtinggevend voor de

Titelpagina van het eerste deel van de beroemde 'Encyclopédie' (1752), het grote project van Diderot om de stand van de toenmalige wetenschap te presenteren, maar in feite ook om alle krachten van de radicale Verlichting te bundelen.

Verlichting, geen enkele 'radicaliteit' uitdroeg en uiteindelijk ook geen grote invloed heeft uitgeoefend op de Franse radicalen van de generatie van Diderot (overigens wel op Voltaire, die in *Enlightenment contested* wordt opgevoerd als de grote verliezer). Deze terughoudende waardering voor de Britse Verlichting, met de grote Hume als icoon, wekt ergernis – Engels chauvinisme kan Israel, geboren in 1946 te Londen, niet verweten worden. Omgekeerd vallen bij Israel verrassenderwijs andere namen in het radicale kamp, bijvoorbeeld Montesquieu en Buffon, die met hun wetenschappelijk werk weliswaar geen radicale doelstellingen nastreefden, maar uit hun werk konden zulke vergaande consequenties wel worden getrokken – en dat was precies wat hen overkwam in de verwijten van de *anti-philosophes*, aldus Israel.

Spinozisme en de moderniteit

Een ander struikelblok betreft het spook van het spinozisme dat Israel overal ontwaart, aldus critici. Te pas en te onpas worden vormen van spinozisme vastgesteld. Balthasar Bekker bijvoorbeeld wordt in *Radical Enlightenment* beschreven als een verlichte geest, waar anderen hem zien als een oprechte dominee die in zijn bijbelexegese de orthodoxe lijn uit het oog verloor. Maar ja, met Israel moet erkend worden dat Bekker hier

Verlichting als weg naar moderniteit

mee onbedoeld op de glijbaan van de spinozistische bijbelkritiek geraakte. Het belangrijkste verwijt dat men Israel kan maken, zo lijkt mij, is dat hij vanuit een modern en seculier perspectief naar het verleden kijkt en daarmee de Verlichting als de weg naar de moderniteit toe interpreteert. Anders gezegd, hij hanteert een doelgerichte opvatting van geschiedschrijving. De vertegenwoordigers van de radicale Verlichting hadden een ideaal voor ogen dat pas in de 20ste eeuw (en dan vooral in het vrije Westen) werd gerealiseerd, namelijk een seculier en egalitair wereldbeeld met een daarbij passende democratische staatsvorm. Israel stelt daar tegenover dat hij de wortels van de moderniteit wil blootleggen: doordat hij dit chronologisch doet, ontstaat inderdaad dit doelgerichte perspectief. Maar de moderne staat, los van kerk en geloof en voor alle burgers gelijk ongeacht hun herkomst of aard, kon pas ontstaan na een lang en moeizaam proces. In de waar-

schuwende slotzin van *Enlightenment contested*, en met het oog op het huidige politieke klimaat in het vrije Westen, houdt Israel onverbloemd een pleidooi voor het behoud van de verworvenheden van de Verlichting. Drie dikke boeken is voor menigeen te veel van het goede. Gelukkig heeft de meester zelf een handzaam overzicht geschreven. Deze is sinds kort in een Nederlandse vertaling verschenen: *Revolutie van het denken: radicale Verlichting en de wortels van onze democratie*, verschenen bij de Israels huisuitgever in Nederland, Van Wijnen te Franeker. <

Dr Jacob van Sluis (Franeker, 1953) studeerde theologie en filosofie te Groningen en is als collectievormer werkzaam in de Universiteitsbibliotheek Groningen en bij Tresoar te Leeuwarden. Veel van zijn publicaties betreffen ideeëngeschiedenis van de 17de en 18de eeuw.

- Meer weten?
- **J. Israel**, *Nederland als centrum van de wereldhandel, 1585-1740*, Van Wijnen, Franeker, 1991 (vertaling van: *Dutch primacy in world trade, 1585-1740*, Oxford University Press, 1989)
- **J. Israel**, *De Republiek, 1477-1806*, Van Wijnen, Franeker, 1996 (vertaling van: *The Dutch Republic: its rise, greatness, and fall, 1477-1806*, Oxford University Press, 1995)
- **J. Israel**, *Radical verlichting: hoe radicale Nederlandse denkers het gezicht van onze cultuur voorgoed veranderden*, Van Wijnen, Franeker, 2005 (vertaling van: *Radical enlightenment: philosophy and the making of modernity 1650-1750*, Oxford University Press, 2001)
- **J. Israel**, *Verlichting onder vuur: filosofie, moderniteit en emancipatie, 1670-1752*, Van Wijnen, Franeker, 2010 (vertaling van: *Enlightenment contested: philosophy, modernity and the emancipation of man 1670-1752*, Oxford University Press, 2006)
- **J. Israel**, *Revolutie van het denken: radicale Verlichting en de wortels van onze democratie*, Van Wijnen, Franeker, 2011 (vertaling van: *A revolution of the mind: radical enlightenment and the intellectual origins of modern democracy*, Princeton University Press, 2010)

SNEEK

van veenterp tot waterpoortstad

Nieuw verschenen bij Afûk uitgeverij

Langs terpen, veenontginningen en (hem)dijken wordt het ontstaan van Sneek geschetst in een nieuw standaardwerk van ca. 400 pagina's.

nu in de
boekhandel
45,-

SNEEK

Dit boek vertelt de geschiedenis van de stad – al 500 jaar hét centrum van de Friese Zuidwesthoek – en besteedt daarbij met name aandacht aan de politieke, sociaal-economische en culturele ontwikkelingen in de afgelopen 1000 jaar. Het boek beschrijft onder meer het actieve bedrijfsleven van Sneek door de eeuwen heen, de monumentale gebouwen en woonhuizen, maar ook de huisvesting van “de gewoane sneker” en natuurlijk ontbreekt de ontwikkeling van Sneek als centrum van de binnenvaart en als watersportstad niet.

Rijk geïllustreerd met oude en nieuwe prenten, schilderijen, foto's, kaarten en plattegronden.

Bar mitswa in Kilburn,

Op de avond voor ons gesprek had Jonathan Israel een aandachtig gehoor in Tresoar onderhouden over zijn nieuwste boek *Democratic Enlightenment*. Tien uren later begroeten we hem opnieuw bij zijn vroege ontbijt in een Leeuwarder hotel. De wereldberoemde en gelouterde professor in de Europese Moderne Geschiedenis is opgewekt, goedlachs en, blijkt later, beantwoordt openhartig onze vragen. Een matineuze afspraak met Israel? No problem. Hij is gewend vroeg op te staan op het gerenommeerde *Institute for Advanced Study*, zijn academische thuisbasis, sinds 2001, in het Amerikaanse Princeton (New Jersey). Hier werkten ooit de theoretisch natuurkundige Albert Einstein en de cultureel antropoloog Clifford Geertz. Binnenkort treedt als nieuwe directeur in Princeton aan de huidige baas van de KNAW, de wiskundige Robbert Dijkgraaf. Iedere ochtend staat Israel om zes uur naast zijn bed. Als hij dan zijn vrouw, Annette Munt, zelf ook historica, aan het ontbijt treft, dan kan hij haar direct bijpraten over zijn nieuwste historische vondsten. Mevrouw Israel schuift tijdens het interview aan en leidt haar man zo nu en dan op elegante wijze terug naar onze vragen.

(Foto Hoge Noorden)

professor in Princeton

Een interview met Jonathan Israel

U bent geboren in Londen, net na de oorlog, in 1946. Hoe zou u zelf uw familieachtergrond typeren?

Ik ben geboren in East End, waar mijn vader een kleine stoffenzaak runde in de jaren 1930 en 1940. Echt een hele kleine zaak in een arme wijk. Maar hij deed dat met redelijk succes en wilde beslist dat zijn kinderen meer onderwijs kregen dan hij zelf had gehad. Hij was op zijn twaalfde al van school gegaan. Daar zat hij nog altijd mee. Dus betaalde hij uit eigen zak een onderwijzer die mij extra lessen gaf, omdat het niveau van mijn lagere school domweg niet goed genoeg was om later verder te kunnen studeren. Ik was toen ongeveer tien jaar en vaak ziek geweest. We waren inmiddels verhuisd naar Kilburn, een wijk in Noordwest Londen. Daarna kwam ik op een *secondary school*, waar bijna alle leer-

lingen Iers of Joods waren. Alleen het leraren-corps was Engels. Een merkwaardige school, met een cultuur van multi-etnische co-existentie, maar ook met spanningen tussen leerlingen en leraren. Niettemin een uitstekende school, voor alleen jongens. Zelf had ik twee broers. Eén van hen is al op zijn zesde overleden. Hij werd door een auto geschept toen hij achter een bal aanjaagde.

Waar kwamen uw grootouders vandaan?

De familie van mijn vader kwam uit Suwalki. Dat stadje kwam na de Eerste Wereldoorlog in het betwiste gebied tussen Litouwen en Polen te liggen. Voor de oorlog was Suwalki de laatste treinstop voor je Rusland verliet en Oost-Pruisen binnenreed. Het lag aan de spoorlijn Petersburg-Berlijn. Passagiers moesten hier altijd overstappen vanwege wisseling

van spoorbreedte en intensieve paspoortcontrole. Dat bood de hier bestaande arme Joodse gemeenschap de kans voedsel en verfrissingen te verkopen aan de lieden die daar uren zaten te wachten op hun trein. Mijn overgrootvader en de zijnen emigreerden nog voor de oorlog naar Londen, waar mijn grootvader hem opvolgde in de textielhandel. De familie van mijn moeder stamde uit Polen, uit de jiddische gemeenschap van Lodz. Deze grootvader van mij was kleermaker, ook in East End Londen.

Hebt u deze plaatsen zelf bezocht? En hebt u ooit iets geschreven over uw voorgeslacht?

Nee, ik heb dat niet gedaan. Toch heb ik veel in Rusland en Polen rondgereisd. Er zijn maar weinig dingen in de familie bewaard gebleven uit die tijd. Wel bezit ik een heel bijzonder document uit de Eerste Wereldoorlog. Een zogeheten vreemdelingenboek. Mijn familieleden moesten zich tijdens de oorlog als niet-Britten elke week bij de autoriteiten in White Chapel Policestation melden. Zo weet ik nu zeker dat mijn overgrootvader Morris Israel in 1860 in Suwalki was geboren. Voor de rest moet ik het stellen met de familieherinneringen die mijn ouders mij hebben verteld.

U bent in een echt joodse gemeenschap in Londen opgegroeid. Hoe belangrijk is Joodse identiteit nu voor u?

Zelf ging ik naar Hebreeuwse les op zondagmorgen, maar mijn vader was niet een trou-

Jonathan Israel op 'Graduation Day' op Queen's College, Cambridge in juni 1967. (Collectie Jonathan Israel)

Jonathan Israel voor de Sorbonne, de universiteit van Parijs, tijdens de bezetting in mei 1968. (Collectie Jonathan Israel)

Israel en Friesland

De absolute held in het oeuvre van de Jonathan Israel is de filosoof Baruch Spinoza. Toch was Friesland de eerste provincie in de Republiek die de publicatie van een spinozistische tekst verbood. Friesland komt vele malen in Israels boek *Radical Verlichting* voor. En niet alleen omdat in dit gewest de christelijke orthodoxie welig tierde. Juist de aan-

wezigheid van vele lokale uitgevers en drukkers maken het Friesland van rond 1700 voor een onderzoeker als Israel tot een rijk studieterrain. Met Friese geschiedenis en archieven was Israel al langer vertrouwd.

In zijn *De Republiek* scoort Friesland opvallend hoog in het register. Niet alleen Friese theologen, maar ook stadhouders, grietmannen, burgemeesters, edellie-

den, burgers, militairen, zee-officieren en een enkele geleerde vrouw uit Friesland gebruikte Israel voor zijn verhaal over de Republiek. Wat doet dit boek uitstijgen boven alle andere? Toch vooral de onbevangen blik van de buitenstaander, die zich niet bezondigt aan hollandocentrisme én een juiste balans vindt tussen economische, politieke en culturele geschiedenis.

we synagogebezoeker. Hij ging alleen op heilige dagen. Na mijn *bar mitswa* gingen we regelmatig samen naar de synagoge op *sjabbat*. Ik leerde wat Hebreeuws maar dat mag geen naam hebben. Toch raakte ik geboeid door Joodse geschiedenis, heb er veel over geschreven en ga regelmatig naar Israel voor bijvoorbeeld de Nederlands-Joodse conferentie. Ook eet ik graag Joods voedsel. Dat doet me denken aan de gerechten die mijn moeder thuis maakte. Ik houd van sommige culturele aspecten van het Joods zijn, maar ik heb geen religieuze identiteit. Laten we het er maar op houden dat ik een 'light cultural Jewish identity' heb.

Uw academische opleiding begon in Cambridge in 1964. Hoe verliep die in de eerste jaren?

Daar ging iets belangrijks aan vooraf. Op mijn middelbare school kreeg ik te maken met een leraar die filosofie had gedoceerd aan de universiteit van Marburg. Hij was geen goede leraar geschiedenis. En toch was hij een soort *guru* in een kring van toegewijde leerlingen, die gefascineerd raakten door de denkbeelden die hij verkondigde. Die bleven bij ons hangen. Over Hegel en Kant, bijvoorbeeld. Toen ik dat eens thuis vertelde, daagde mijn vader me dadelijk uit die filosofie van Hegel aan hem uit te leggen [breed lachend]. Deze leraar bereidde zijn pupillen voor op de toelatingsexamens voor Cambridge. Dat deed hij met veel succes en zelf won ik een *open scholarship* voor Queens College. Mijn belangrijkste docenten in Cambridge waren Brian

Pullan, die studie maakte van Joden in Europa en de Venetiaanse Inquisitie, én Quentin Skinner, beroemdheid op het gebied van de geschiedenis van het politieke denken. En dan was er nog Geoffrey Elton, een Amerikaanse historicus en alleskunner die vanwege de McCarthy jacht op linkse intellectuelen naar Engeland was uitgeweken. Cambridge was in de jaren 1960 heel sterk in geschiedenis. *Wonderful scholars*.

Wanneer en hoe kreeg u die fascinatie voor Nederlandse geschiedenis die uw werk zo kenmerkt?

Die begon op een studiereis voor studenten, midden jaren zestig. Na eerst in Rusland en Duitsland te zijn geweest, kwamen we in Haarlem terecht. Dat herinner ik me als de dag van gisteren. Die aparte sfeer van zo'n oud-Hollandse stad. Ik raakte geheel betoverd. In Cambridge kreeg ik daarna veel te maken met de kenner van de Spaanse geschiedenis, professor John Elliot. Ik verdiepte me in mijn laatste jaar in Spaans Mexico en wilde op dat terrein van de koloniale geschiedenis promoveren. Alleen Elliot vertrok toen en, eerlijk gezegd, hij zag me niet staan als één van zijn beste studenten.

Dat heeft u ongetwijfeld geprikkeld.

Zeker. Later kwam Elliot daar op terug [lacht uitbundig]. Ik besloot naar Oxford te gaan. Daar overkwam me iets heel bijzonders. Ik klampte professor Hugh Trevor-Roper op de gang aan en vroeg hem of hij mijn supervisor wilde zijn. Tot mijn grote vreugde zei hij 'ja'.

Zo had ik in een handomdraai een promotor, die altijd uitzonderlijk aardig voor me is gebleven. Trevor-Roper was excentriek en eloquent, maar kon anderen vaak akelig en neerbuigend behandelen. Inmiddels had ik met een beurs voor Mexico daar een jaar lang Spaanse archieven bestudeerd en kon ik vervolgens dat proefschrift afronden. Dat werd later, in 1974, mijn eerste uitgegeven boek. Maar hoe nu verder? Via een *fellowship* in Newcastle (1970-1972) kwam ik aan de universiteit van Hull terecht. Als *assistant-lecturer*, vermoedelijk de laatste in heel het Verenigd Koninkrijk [lacht uitbundig]. Dat was niet mijn gelukkigste periode. Ik kreeg gezondheidsproblemen, voelde me depressief en was niet bijster productief. Omdat ik vanaf 1974 aan het University College in Londen Spaanse geschiedenis ging doceren, kwam ik in contact met Koen Swart. Hij bezette de leerstoel Nederlandse geschiedenis. Swart was bezig met een biografie over Willem de Zwijger en gaf me toen een geweldige tip. Nederlandse historici gebruiken voor hun onderzoek naar de Opstand tegen Spanje nooit Spaanse archieven, legde hij me uit. Daar lag mijn kans: Nederlandse geschiedenis. In die tijd leerde ik ook mijn eerste vrouw, een Nederlandse, kennen en begon ik echt Nederlands te lezen en te spreken. Ik meldde me keurig bij het Rijksarchief in Den Haag en vroeg daar allerlei stukken aan. Dat waren 17de-eeuwse papieren. Ik kon er niets van lezen, he-le-maal niets. Erg deprimerend. Een Zeeuwse historicus heeft me toen in een Haagse bar vanaf een fotokopie regel voor regel uitgelegd hoe je die krabbels moest lezen. Nederlandse paleografie heb ik dus in het café geleerd.

Wat was toen uw favoriete boek in 'Dutch history'?

In de eerste jaren na 1974 las ik vooral economische geschiedenis over de Republiek, Van Dillen bijvoorbeeld. Mijn belangstelling ging uit naar het verband tussen politiek en economie. Qua invloed waren mijn voorgangers in Londen, Koen Swart en Ernst Kossmann, mijn belangrijkste gidsen. Ik heb ook altijd Huizinga's schets over Nederlands beschaving in de 17de eeuw bewonderd, maar die had ik niet nodig voor mijn boek over *Dutch Primacy in World Trade*. Dat is een boek met een ster-

Jonathan Israel voor een 17de-eeuws Spaans fort in Acapulco in 1969. Hij werkte een jaar in Mexico aan wat later zijn proefschrift en eerste boek werd. (Collectie Jonathan Israel)

Jonathan Israel tijdens 'Degree Day' in Oxford, in februari 1972. (Collectie Jonathan Israel)

Jonathan Israel in 1992 in Wassenaar met de Nederlandse historicus Koen Swart, die een biografie over Willem de Zwijger schreef en Israel op het spoor zette van de Nederlandse geschiedenis. (Collectie Jonathan Israel)

ke these. Misschien zagen Nederlandse historici er daarom niet veel in. De Engelse versie werd redelijk goed verkocht, maar de Nederlandse vertaling was een fiasco, heb ik van mijn uitgever Dingeman van Wijnen begrepen.

Uw boek over de Republiek (1477-1806) staat bekend als een bestseller. Hierin wist u beter dan vele Nederlandse historici hollando-centrisme op afstand te houden. 'Een magnifiek boek', schreef Kossmann in zijn recensie. Hoe kwam dit project in uw handen?

Het was in 1987 dat Robert Evans mij definitief vroeg om in zijn nieuwe Oxford Series over vroegmoderne Europese geschiedenis een boek over de Republiek te schrijven. In feite was ik second choice. Simon Schama was eerst gevraagd. Gelukkig haakte die af. Hij had het te druk [lacht breed uit]. Ik heb er van 1987 tot 1993 aan zitten werken. Toen was het af. Intussen was ik in 1991 gescheiden van mijn eerste vrouw, maar ik kwam nog regelmatig naar Nederland, ook om mijn dochter te bezoeken. Het boek verscheen pas in 1995. Vlot daarna kwam de Nederlandse vertaling uit bij Van Wijnen in Franeker. Twee jaar voor ik aan het karwei begon was er binnenskamers veel te doen geweest om mijn opvolging van Swart op de Londense leerstoel. Er was tot in het *Senat House* een actie gepleegd om als nog de volgorde van de nominatie om te draaien. Ik stond op nummer één en Geoffrey Parker, de militaire historicus van de Opstand, op twee. Die actie is gestrand omdat Trevor Roper voor mij in de bres sprong. Ik heb voor

de Republiek veel onderzoek in Den Haag gedaan, maar ook vele archieven in de provincie bezocht - tot in Friesland en Groningen toe. Ik wilde laten zien dat mensen uit zeg Sneek zich gedurende eeuwen sterker verbonden voelden met hun Sneek of Friesland, dan met de Republiek als natie. Zelfs voor adel en regenten stonden hun lokale en gewestelijke banden in Friesland voorop.

Uw trilogie over de radicale verlichting is af. Gaat u nu een biografie over Spinoza schrijven?

Er zijn zeker goede boeken over Spinoza geschreven, over zijn intellectuele omgeving bijvoorbeeld. Zelf zou ik graag nog een keer in Spinoza's leven willen duiken, vanuit zijn eigen perspectief en loopbaan zagezegd. Ik zou meer willen weten over zijn vader, zijn familieleden en hun koopliedenachtergrond. Waarom zouden notulen van kerkenraden en synagogen niet nog nieuwe dingen kunnen opleveren, zoals onlangs een Leidse vroedschapsresolutie. Uit dat stuk blijkt dat Spinoza's *Tractatus Theologico-Politicus* (een geschrift dat hij anoniem in 1670 publiceerde) al in 1671 in de ban was gedaan. Twee jaar eerder dan we tot dusver dachten. Ik ben onlangs aan een heel ander project begonnen. Ik wil laten zien hoe vanaf 1789 de radicale Verlichting als ideologie de loop van de Franse revolutie bepaalde. Dat doe ik op basis van primaire bronnen, zoals revolutionaire geschriften en kranten. Het is pas tijdens de revolutie dat er werkelijke persvrijheid kwam. Daarbij zal ik lijnrecht ingaan tegen de traditionele geschiedschrijving.

We hebben het idee dat u het debat met uw collega's niet schuwt.

Wat de Amerikaanse revolutie van 1776 betreft is het me opgevallen dat Amerikaanse historici die alleen vanuit een Amerikaans perspectief bekijken. Zelf stel ik daar een internationaal perspectief tegenover. Het ging zonneklaar om een wereldgebeurtenis. Zie maar eens hoe op die revolutie in andere landen, zoals Brazilië of Ierland, werd gereageerd. En wat blijkt dan? Velen zagen juist heel kritisch naar die Amerikaanse constitutie. Met de Britse wetgeving als uitgangspunt bleek die een hoogst archaïsch product te zijn. Ze bevoorrechtte de rijken en vooral een

hele klasse van slimme advocaten. Ik weet nu al dat wanneer ik mijn boek daarover publiceer het extreem impopulair zal zijn [langdurige lach]. Toen ik in 1994 met mijn radicale Verlichtingsproject begon, vond ik het lang niet zo opwindend als nu. Eigenlijk wil ik pas na de reacties op mijn visie op de democratische Verlichting beslissen wat ik hierna precies ga doen. Ik kan vele kanten uit. Zo is me aangeraden maar een vervolg op mijn laatste boek te schrijven, want, zo menen mijn opposenten, in de 19de eeuw volgde toch eerst de restauratie van aristocratie, adel en monarchie - niks geen democratie meer.

En de Romantiek niet te vergeten. Volgens de Duitse historicus Safranski, kenner van de Romantiek, deed die zich al gelden in het laatste kwart van de 18de eeuw. Wat betekent de komst van de Romantiek voor uw betoog?

In de eerste plaats de terugkomst van de religie, maar nu op emotionele basis. Meestal is de Romantiek een verwerping van de Verlichting, akkoord, maar niet altijd. Zie eens naar het werk van Heinrich Heine. Tegen de dominante politiek van de restauratie had je een onderstroom van studenten en journalisten die zich in hun clubs en cafés daar heftig tegen afzetten. Ik zou hier meer studie van moeten maken. En ik heb al zoveel projecten, waarbij ik mijn uiterste best moet doen om die met boeken af te sluiten.

We hebben maar een beperkt deel van uw imposante oeuvre ter sprake gebracht. Dat brengt ons bij de slotvraag: wat is het geheim van uw enorme productie aan artikelen en boeken?

Drie dingen, zou ik haast zeggen. Ten eerste. Ik heb geen televisie, nooit gehad. In de tweede plaats, hét Instituut – geen onderwijs, niks geen bestuur, alleen maar onderzoek. En, ten slotte, mijn huidige vrouw. Ik ben tamelijk obsessief in mijn werk, maar zij interesseert zich voor wat ik doe en samen beleven we soms heel aardige dingen als we met dat werk op stap gaan. Zoals nu in Friesland. <

Prof.dr Yme Kuiper (Heerenveen, 1949) is (namens Groninger Universiteitsfonds) bijzonder hoogleraar in de Historische Antropologie en Antropologie van Religie aan de Rijksuniversiteit Groningen. De biografie van Jacob van Sluis staat op pagina 12.

Jonathan Israel in Franeker

Het zal ergens in de tweede helft van de jaren tachtig zijn geweest dat ik binnenliep bij mijn toenmalige collega, boekhandelaar Jelle Visser. Hij wees mij op een boek in de catalogus van Oxford University Press. Het was *Dutch Primacy in World Trade* van de Londense hoogleraar Jonathan Israel. Of dat misschien iets was om in het Nederlands uit te geven?

Zo gaan zulke dingen: een bijna terloopse tip van een collega leidde ertoe dat in 1991 in Nederland het eerste boek verscheen van Jonathan Israel: *Nederland als centrum van de wereldhandel*. Dat had overigens nog genoeg voeten in de aarde gehad. Want Jonathan Israel was in eerste instantie helemaal niet zo happig op een Nederlandse vertaling. Allerlei collega's van wie boeken vertaald waren, klaagden steen en been dat die vertalingen nergens op leken. Bovendien kon de echte liefhebber het toch wel in het Engels lezen? Na het laten maken van een zorgvuldig gereedige proefvertaling door de latere definitieve vertalers Frank van Meurs en Rick Tersmette en door het groeiende goede persoonlijke contact, kregen we een akkoord. Blijkbaar hadden we het vertrouwen van Israel gewonnen, die overigens prima Nederlands kan lezen en de teksten dus kan controleren. Dat jaar werd één van de slechtste jaren van onze uitgeverij, en dat kwam zeker ook door dat boek. Het liep voor geen meter, ook al speelde de titel goed in op het Nederlandse VOC-gevoel. Maar economische geschiedenis scoorde in die jaren niet zo tenderend, en in plaats van mooie illustraties stonden er vooral veel tabellen in het boek. En daar zijn de meeste mensen niet dol op.

De Republiek

Vier jaar later verscheen in Oxford *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall, 1473-1806*. Een enorme pil van 1.231 bladzijden. En een werkelijk fantastisch overzicht van onze vaderlandse geschiedenis, boordevol intrigerende details, geschreven door iemand die de Nederlandse Republiek bewonderde als een samenleving waar de vernieuwing vanaf spatte. De slechte verkoopcijfers van het vorige boek konden ons niks schelen. We waren ervan overtuigd dat dit fantastische boek in

Nederland een succes zou worden. We maakten er een mooie gebonden editie van, die ook nog eens rijk geïllustreerd was – de Engelse editie had slechts één katern midden in het boek met 32 afbeeldingen. En het boek, vertaald door Bert Smilde, werd een succes. Er zijn intussen meer dan 23.000 exemplaren van verkocht. De zesde druk is waarschijnlijk heel binnenkort ook weer op.

Verlichting

Eén van de sterke punten in *De Republiek*, zoals de Nederlandse titel van het boek simpelweg luidde, was Israels aandacht voor de religieuze en filosofische aspecten van het geschiedverhaal. Dat blijkt uit de uitvoerige hoofdstukken over de Reformatie, over confessionalisering, over humanisme en Verlichting. En met name die Verlichting kreeg Israel vervolgens helemaal te pakken. Dat heeft geleid tot een gigantisch project over de geschiedenis van de Verlichting. Van Israels drie dikke delen over dat onderwerp zijn inmiddels twee in het Nederlands verschenen: *Radicale Verlichting* (vertaald door Egbert Krikke) en *Verlichting onder vuur* (vertaald door Ruben Buys, Tina Ruys en Petros Samara). Beide zijn het enorme boekwerken van rond de duizend bladzijden. Als 'bijproduct' is een mooie samenvatting van Israels opvattingen in paperback verschenen: *Revolutie van het denken*. Aan de vertaling van de derde dikke pil, *Democratische Verlichting*, wordt gewerkt.

Schrikreactie

Ook dat was allemaal nog niet zo vanzelfsprekend. De eerste versie van *Radical Enlightenment* zorgde voor een forse schrikreactie in Franeker, de thuisbasis van de uitgeverij. Het was net in de beginperiode van het digitale tijdperk. In 2000 ging het contact met

Op Koninginnedag 2008 kreeg prinses Máxima het eerste exemplaar van de luxe uitgave van Israels 'De Republiek' overhandigd door uitgever Dingeman van Wijnen die als onderdeel van het historisch spektakel in professorentoga was gehuld. Ze reageerde enthousiast: 'O, dit was het eerste boek dat ik voor mijn inburgering moest lezen. Een geweldige boek!' En zich omdraaiend naar de omstanders: 'Lezen dit boek mensen: echt een geweldige boek!' (Collectie Dingeman van Wijnen)

Jonathan Israel van handgeschreven of getypte brieven via een korte fax-periode over op e-mail. Maar de kopij van zijn boek kwam nog binnen als een enorm dik pak papier. En dan ook nog eens werk van een uitgesproken spinozist, een vreemde eend in de bijt van een gereformeerde uitgever in het Friese Franeker. We hebben het daar uiteraard ook over gehad: over onze verschillende levensvisies. Eens zijn we het tijdens onze (trein)reizen door Nederland en onze maaltijden voor en na lezingen en boekpresentaties niet geworden. Maar onder de indruk van de immense eruditie, de ontdekkingsgeest, de enorme werkkraft en de indrukwekkende schrijfvaardigheid van Jonathan Israel ben ik telkens weer. Welke buitenlandse historicus reist er nu naar Zwolle om in kerkenraadsnotulen na te trekken hoe het afliep met de van spinozisme beschuldigde predikant Van Leenhof? Israel doet het en neemt ons zo telkens weer mee op ontdekkingstochten door de (ideeën)geschiedenis die een onderdeel uitmaakt van wie hij zijn. <

Dingeman van Wijnen (Voorburg, 1956) is boekhandelaar en uitgever te Franeker. Als uitgever richt hij zich op algemene protestantse theologie van de afgelopen driehonderd jaar, algemene geschiedenis van Nederland, maritieme geschiedenis en facsimile-uitgaven.

GRANDCAFÉ PAUL KRUGER

In unieke sfeer
ontbijten, lunchen, à la carte, borrelen.
Ruim assortiment bieren en wijnen aanwezig.

Paul Krugerkade 1, 8441 ER Heerenveen, Tel. 0513 624148
E-mail: info@paulkruger.nl - Internet: www.paulkruger.nl

Wij met ons vijven in Rome

Thomas Cool (Sneek 1851 - Bussum 1904) volgt een kunstopleiding, waarna hij aan de slag gaat in het marmerbedrijf van zijn vader. Maar de kunst roept. In 1892 neemt hij ontslag en vertrekt met zijn gezin naar Rome, waar ze vier jaar in Villa Strohl-Fern wonen. De jaren in Italië maken diepe indruk op zijn dochter Tine (Rotterdam 1887 - Deventer 1944). In 1928 wint zij de prijs voor het beste meisjesboek met *Wij met ons vijven in Rome*.

De familie Cool en twee bevriende Duitse kunstenaars, gefotografeerd omstreeks 1894 bij Villa Strohl-Fern. Van links naar rechts: Paul Peterich, moeder Berber Cool-Kijlstra, dochter Gerardina (Dientje), vader Thomas Cool, dochter Tine en Wilhelm Kumm.

Sneek is de plaats waar Thomas Cool opgroeit. Vader Gerrit heeft daar samen met broer Jetze een marmerbedrijf. Het maken van schoorsteenmantels en grafmonumenten is hun specialiteit. Ze hebben filialen door het hele land. Als Thomas 18 jaar is, gaat hij naar de Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen. Een poging om als leraar en kunstenaar de kost te verdienen mislukt. Thomas gaat aan de slag in het bedrijf van zijn vader. In het filiaal in Amsterdam is hij verantwoordelijk voor het ontwerpen en tekenen van het marmerwerk. Als hij enkele jaren later in Sneek werkt, ontmoet hij domineesdochter Berber Kijlstra (Bears 1856 - Bussum 1934). In

de zomer van 1883 trouwt het stel. Ze krijgen al snel vier kinderen (waarvan er één op tweejarige leeftijd overlijdt). Thomas Cool wordt in 1886 filiaalhouder in Rotterdam, maar de kunst blijft trekken. Hij heeft het gevoel dat hij onvoldoende tijd kan besteden aan tekenen en schilderen. In maart 1892 is de kogel door de kerk: de familie gaat naar Rome. Zijn vader zorgt er met een jaarlijkse toelage van 1.200 gulden voor dat hij zijn roeping kan volgen. Rome is van oudsher the place-to-be voor mensen die de kunst willen leren kennen. Vermoedelijk helemaal voor Thomas Cool met zijn uitgesproken belangstelling voor licht en ruimte en vertrouwdeheid

met marmer. Dit is het punt waar het verhaal van dochter Tine Cool begint. Ze vertelt hoe haar vader naar Rome vertrekt om woonruimte te zoeken. Moeder Berber Kijlstra trekt met de kinderen tijdelijk in bij haar ouders in Bears. Enkele maanden later nemen ook zij afscheid van Nederland: 'Onder tranen namen zij afscheid toen de dag van vertrek er was. Zij gingen bij Antje op de trein, de moeder, de twee meisjes en de kleine jongen van drie, de koffer was vooruitgestuurd, maar zij hadden nog zes pakken voor in de hand. Op het brugje wuifden ze hen achterna en grootvader ging mee tot het grote station, waar de sneltrein moest worden genomen'.

Alle dagen zonneschijn

In Rome gaat er een wereld open voor de kinderen. *Wij met ons vijven in Rome* is wellicht hier en daar licht geromantiseerd, maar schetst desondanks een boeiend beeld van het leven van een Nederlandse kunstenaarsfamilie in Rome. Cool is daar niet de enige Nederlandse kunstenaar. Hij ontmoet er beeldhouwer Pier Pander en landschapsschilder Romolo Koelman. Tine Cool beschrijft de belevenissen van de familie zoals zij die als kind heeft beleefd. Om te beginnen met het weer: 'Dat was wat, alle dagen zonneschijn; alle dagen een diepblauwe lucht zonder één wolkje; alle dagen zomerjurken aan.' Haar vader heeft inmiddels de smaak van het kunstenaarschap te pakken: 'Vader moet heel erg hard werken, vader moet zoveel schilderen en eerst allemaal studies maken van het grote schilderij [van het Pantheon – JvZ]. Vader moet zonder rusten werken en dan wordt wat klaar is verkocht en komt er geld voor moeder.' Toch is het niet allemaal rozengeur en maneschijn. Moeder Kijlstra is niet onverdeeld gelukkig met de woonsituatie: 'Het gebeurde ook dat moeder met vader praatte, dat er teveel vlooiën in het huis waren; 'een enkele', zo zei ze net als grootvader van de slakken en de rupsen, 'dat was nog te doen, maar zoveel en iedere dag weer (...), je moest maar eens naar een nieuwe woning uitzien.' En dat deed vader Cool. Al snel had hij iets nieuws gevonden, een atelier in het park van

Het oorspronkelijke omslag van de uitgave uit 1928.

Alfred Wilhelm Strohl-Fern aan de rand van de stad. Deze kunstenaar en filantroop uit de Elzas bouwde een enorme villa voor zichzelf met een groot aantal ateliers voor kunstenaars ernaast. Cool was reuze in zijn nopjes: 'een atelier, wel viermaal zo groot als dit, wees hij met een gebaar, en een ruime kamer erbij met een uitzicht, nou, de Pieterskerk kan je zien!' Het blijkt een paradijs voor de kinderen. Door de week krijgen ze les van hun moeder en spelen in de ruime tuin van de villa. In het weekend ondernemen ze uitstapjes naar de stad met hun beide ouders. Moeder Kijlstra is goed bevriend met de

Tine en haar moeder Berber in 1925.

huishoudster van Pier Pander die ze regelmatig bezoekt: 'Juffrouw De Kanter en haar omgeving was een stukje Holland, daar waren de dagbladen, daar stond de thee in zilveren trekpots genoeglijk op het lichtje te trekken en was het water aan het zingen. De kanarie in de gouden kooi liet de fijne, drukke trillers door de kamer klinken. Er was altijd ander bezoek, altijd wel iemand, kersvers uit het eigen land, met verhalen over wat er was gebeurd.' Die link met Nederland is erg belangrijk. Aan het verblijf in Italië komt abrupt een einde als zus Gerardina voor de tweede keer een aanval krijgt van de malaria pernicioosa. Op doktersadvies vertrekt de familie op stel en sprong naar Nederland: 'In een dag en een nacht waren de grote doeken opgerold, was er gepakt, was er verkocht, was er weggegeven, waren er ter uitdeling studies achtergelaten, waren brieven en briefjes geschreven, boodschappen verstuurd aan vrienden en kennissen en.....' Vier en een half jaar na hun vertrek keert de familie weer terug in Friesland waar ze tijdelijk bij de familie Kijlstra intrekken. Al snel verhuizen ze naar Bussum waar Thomas Cool zijn carrière als kunstenaar vervolgt, nu gefinancierd uit de royale nalatenschap van zijn inmiddels overleden vader.

Een oorspronkelijk meisjesboek

Als uitgeverij Van Holkema & Warendorf in 1928 een prijsvraag uitschrijft voor 'een oorspronkelijk meisjesboek' zet Tine Cool haar

Buste van Tine Cool als kind in Rome, gemaakt door Wilhelm Kumm in 1898, na een bezoek aan de familie.

herinneringen op papier, waarbij ze vermoedelijk wel wat hulp krijgt van haar moeder. De jury bestaat uit Anna van Gogh-Kaulbach, Top van Rhijn-Naeff en J.P. Zoomers-Vermeer. Tine wint met haar manuscript de prijs van 1.000 gulden en het boek wordt in een oplage van 4.000 exemplaren gedrukt. Aangeemoedigd door deze prijs schrijft Tine in de jaren daarna verschillende andere boeken. Deze boeken hebben allemaal een relatie met planten en bloemen. Dat is niet zo gek, want Tine Cool treedt in de creatieve voetsporen van haar vader en wordt tuinarchitect. Ze overlijdt in 1944. Haar boek *Wij met ons vijven in Rome* is in de loop van de jaren in de vergetelheid geraakt. Achterneef Thomas Cool bracht daar verandering in. Hij bestudeerde het kinderboek minutieus, wist alle personen die er min of meer anoniem in figuren te plaatsen en vertaalde het boek in het Engels. Verrassend is bijvoorbeeld de beschrijving door Tine van het bezoek van de Italiaanse koningin Margherita aan Emil Fuchs, de Oostenrijkse kunstenaar die naast hen in de villa woont. Het is deze nieuwe laag, verwerkt in een uitgebreide appendix, die het boek opeens tot een waardevol tijdsdocument maakt. <

► Meer weten?

- Tine Cool, *The five of us in Rome*, heruitgave, Den Haag, 2011
- Tine Cool, *Wij met ons vijven in Rome*, Amsterdam, 1928
- Willem Winters, *Thomas Cool 1851-1904; Een Friesch schilder*, Leeuwarden, 2010
- Christine Thomé, *Die panartistische Utopie des Alfred Strohl-Fern*, München, 2010

Steun de Stichting Alde Fryske Tsjerken

STICHTING ALDE FRYSKJE TSJERKEN

Vul deze bon in en word vriend van de Stichting Alde Fryske Tsjerken!

- ☐ Ja, ik wil graag een gratis exemplaar ontvangen van het magazine Alde Fryske Tsjerken.
- ☐ Ja, ik word donateur en steun de Stichting Alde Fryske Tsjerken voor minimaal € 17,50 per jaar en ontvang als welkomstgeschenk de DVD 'Alde Fryske Tsjerken' (vierdelige tv-documentaire).

Dhr/mevr.:

Straat:

Postcode: Plaats:

Datum:

Handtekening:

Knip deze bon uit en stuur die in een gesloten envelop naar:

Stichting Alde Fryske Tsjerken
Antwoordnummer 76
8900 WC Leeuwarden

Een postzegel is niet nodig

STA STERK VOOR DE FRIESE DORPSKERK Word donateur van de Stichting Alde Fryske Tsjerken

Veel monumentale dorpskerken in Friesland hebben het moeilijker dan ooit. Tientallen eeuwenoude kerken dreigen de komende jaren overbodig te worden. En dan... stilletjes verval, de slopershamer? Niet als het aan Stichting Alde Fryske Tsjerken ligt. Wij hebben de zorg voor 39 Friese kerken en twee klokkenstoelen op ons genomen. En we hopen dat vele kerken volgen. Hierbij is uw steun hard nodig. Word daarom donateur en draag bij aan het behoud van de Friese dorpskerk.

Kijk voor meer informatie op
www.aldefrysketsjerken.nl.

Fryslân

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

www.historischtijdschriftfryslan.nl

Ja, ik wil mij op *Historisch Tijdschrift Fryslân* abonneren. Ik kies voor:

- ☐ Een vrijblijvend proefabonnement van drie nummers voor de speciale prijs van € 12,50 i.p.v. € 14,85 (stopt automatisch).
- ☐ Een jaarabonnement. Ik betaal voor het eerste jaar slechts € 25,- (in plaats van de normale abonnementsprijs van € 29,95). Het abonnement geldt tot wederopzegging.
- ☐ Ik word lid van het Fries Genootschap en betaal € 37,50 contributie per jaar. Naast Historisch Tijdschrift Fryslân ontvang ik jaarlijks de Vrije Fries en heb ik en mijn gezinsleden gratis toegang tot het Fries Museum.

Betalen:

- ☐ Ik machtig Abonnementenland om het bedrag van mijn rekening af te schrijven.
Mijn rekeningnummer is:

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

- ☐ Ik betaal nadat ik een factuur heb ontvangen.

Voorletters Achternaam m/v
Adres
Postcode Plaats
Telefoonnummer
E-mailadres
Datum Handtekening

Stuur deze bon op naar Abonnementenland, Antwoordnummer 1875, 1910 WB Uitgeest (postzegel niet nodig).

Of kijk op www.historischtijdschriftfryslan.nl/abonneren.

150 jaar geleden...

Elfstedentocht

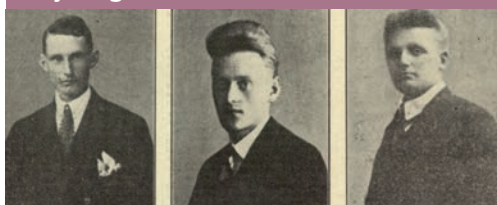
Leeuwarden, 23 januari 1862. Ofschoon Friesland roem draagt op een teel van hardrijders en rijderessen die nog niet is uitgestorven, zoo zijn er ook andere gewesten die hare corypheeën in het schaatsenrijden opleveren. Ten bewijze daarvan strekke, dat de heer W. Troost, een Hagenaar, doch sinds eenige jaren inwoner van Leeuwarden, dezelfde wiens talenten als kunstschilder en speciaal als vervaardiger van sprekend gelijkende portretten algemeen worden erkend, jl. Zondag, bij fellen Noord-oosten wind, geheel alleen op reis is getogen om de elf steden dezer provincie te bezoeken. Volgens noteringen in zijn zakboekje is hij niet langer dan 15½ uren op de baan geweest. (Provinciale Friesche Courant)

90 jaar geleden...

Vechtpartij

Surhuisterveensterheide, 20 januari 1922. Verleden week Donderdag was er in Achtkarspelen aangifte voor de Nationale Militie en bij die gelegenheid de tap gesloten. De landverdedigers in spé wisten zich evenwel te redden in het gastvrije Tietjerksteradeel. Bij een vechtpartij werd een hunner verwond. De toevallig aanwezige geneesheer bracht de gewonde per auto naar de ouderlijke woning in Surhuisterveensterheide. Waar hij met open armen ontvangen werd? Neen, zei de vader: litst dou dy stekke? Dou hieste him.... Wij zullen het maar niet overbrieven wat hij zei, maar delen dit mee als een typisch staaltje, hoe daar de zeden en manieren zijn. (Bergumer Courant)

80 jaar geleden...

'Stânfries IV' vergaan

Leeuwarden, 7 januari 1932. Gisteravond om tien uur, toen de storm vrijwel op het hevigst was, werd bij de uitzending van de radio-persberichten de mededeeling gedaan, dat de 'Stânfries IV' vermoedelijk verongelukt was en de bemanning, allemaal ingezetenen van onze stad en Huizum, omgekomen. De 'Stânfries IV', eigendom van Scheepvaartmij. Holland-Friesland, vaart driemaal per week de Zuiderzee over in beurtdienst op de plaatsen Amsterdam-Harlingen-Leeuwarden. De kapitein is de omstreeks 55-jarige C. Veenstra, een bevangen man. Verder waren nog drie man aan boord. De vermiste boot was 25 jaar oud en een uitstekend schip. (Nieuwsblad van Friesland)

70 jaar geleden...

Dansen in een Rijnaak

Lemmer, 13 januari 1942. Het liep in de gaten dat de laatste tijd veel jongelui tegen de avond naar de Werkhaven alhier wandelden, zonder nu bepaald direct

terug te keren. Tevens verdwenen ze daar spoorloos, althans voorlopig. De politie stelde een onderzoek in en kwam tot de ontdekking dat een in de Werkhaven liggende 650 ton wegende rijnaak tot 'dansschip' gepromoveerd was. Ongeveer vijftig danslustigen waren aanwezig. Een harmonica en een primitief slagwerk werden gebruikt voor de begeleiding en de paartjes zweefden over de dansvloer. Het ruim was verder versierd met vlaggen van verschillende firma's. De politie heeft de namen van de aanwezigen genoteerd. (Volksblad voor Friesland)

60 jaar geleden...

Woonwagenbewoner verjaagt zoon

Drachten, 23 januari 1952. Te Drachten is dezer dagen 's nachts een 16-jarige jongen door de politie in een portiekje aangetroffen. Hij was doornat en vervuild. Het bleek dat hij door zijn vader, een woonwagenbewoner te Norg, uit 'huis' was gejaagd. Hij had vijf dagen en nachten gezworven. Een paar nachten had hij in de bossen doorgebracht. De jongen, die lezen noch schrijven kon, is naar een inrichting gezonden omdat hij niet terug durfde. Burgers hebben hem van kleding voorzien, want zijn eigen kleding bestond uit nauwelijks meer dan lompen. (Friesch Dagblad)

50 jaar geleden...

Aan dood ontsnapt

Leeuwarden, 9 januari 1962. De hoofdconducteur J. Boon van de Leeuwarder ramp trein is maandagmiddag teruggekeerd in Leeuwarden. Hij was ongedeerd, maar diep geschokt. Hij werd opgewacht door zijn broers, van wie een ober is in de stationsrestauratie te Leeuwarden. Zijn collega's bij NS in Leeuwarden waren diep onder de indruk van de ramp bij Harmelen. Met tranen in de ogen omhelsden zij hun collega Boon, die op wonderbaarlijke wijze aan de dood is ontsnapt. Hij heeft vermoedelijk zijn leven te danken aan het feit dat hij op het ogenblik van de botsing in het gangpad van de wagon liep. (Het Vrije Volk)

Frysk Nasionale Partij

Leeuwarden, 19 januari 1962. De 24-jarige Folkert Binnema, leerling van de hervormde kweekschool te Leeuwarden en oprichter van de Frysk Nasionale Partij, heeft bedankt voor het voorzitterschap van zijn partij. In een brief aan de pers schrijft hij: 'Graag heb ik meegewerkt aan het oprichten van de Frysk Nasionale Partij. Daar ik het echter inzake de verder te volgen gedragslijn niet eens ben met de rest van het bestuur, is besloten, dat ik niet verder als voorzitter zal fungeren.' Piet Kramer, een neef van Folkert Binnema, die medebestuurder is van de FNP verklaart, dat het aftreden van Folkert het einde van de partij betekent. (Het Vrije Volk)

Ids de Jong (Harderwijk, 1959) is medewerker informatie en presentatie bij Tresoar.

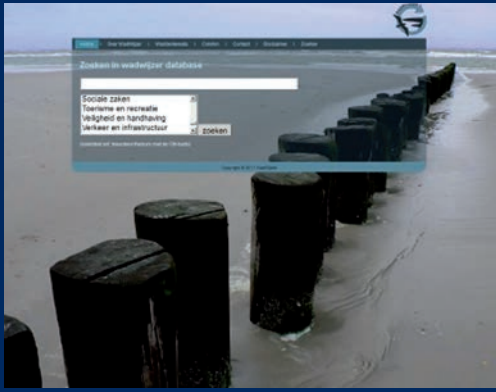

(Foto Hoge Noorden)

Abe Bonnema

Op in wolkje yn de himel sit Abe Bonnema en hy sjocht del op Fryslân, sis mar Ljouwert. Letterlik en figuerlik sjocht er del. Sa no en dan begjint hy te gnyskjen, en soms skatteret er it út, dan falt er hast fan syn wolkje ôf. Abe Bonnema wie yn libben arsjitekt, dy't yn in soarte fan race-auto lâns de klanten stode en altyd syn eigen sin die. Hy liet in soad jild efter, dêrby wie 18 miljoen beskikber foar in nij Fries Museum op it Saailân. Jierren en jierren hat it duorre, der kaam gjin ein oan wat de lju diskusje neamden. Hoe moatte we dat dwaan, hoe sjocht dat Saailân der anst út. Hoe sjocht dat museum der út, want dêr wie nei de perioade dat Van Krimpen de direkteur wie, allegear betizing oer. At se it folgjende petear hienen, wie de priis al wer in miljoen omheech gien, sa hurd gie it. Se fielden dat Bonnema har allegear útlake. Dus úteinlik binne dan de plannen op tafel kaam en no hast útfierd, mar it is fansels gâns djoerder wurden as it koe. Dus ha provinsje, it Samenwerkingsverband Noord Nederland, hiel singulier it ministearje fan Ekonomyske Saken en net dat fan Kultuer, en de Bankgiroloterij der noch al wat jild by smiten. No toe dan mar. Mar in eintsje fierder steane de âlde gebouwen fan it Fries Museum anst leech. Neffens de plannen hienen dy no ferkocht wêze moatten om as finansiering te tsjinjen foar it depot fan it museum. Mar nimmen wol dy gebouwen ha, te djoer en te ûnhandich. En dêr ha se dus ek net daliks wurk fan makke en no sitte jo yn de hjoeddeiske tiid dat der net iens hûzen dy't je wól brûke kinne ferkocht wurde. Wat moatte je mei sa'n âld gebou. En wêr moat no alles hinne wat net altyd yn it Fries Museum stiet en dochs fan wearde is foar de Fryske histoarje. Nimmen wit wat der barre moat. It is de safolste kear dat de polityk stroffolet oer in beslút dat op basis fan ferwachtings makke is.

Eelke Lok (Drachten, 1950) hat altyd sjoernalist west, wurket no by Omrop Fryslân en makket dêr it skiednisprogramma 'It Paad Werom'.

Wadwijzer

De nieuwe website www.wadwijzer.nl is een rijke database waarin verrassende, vaak verscholen en onbekende informatie over het Waddengebied te vinden is. De website is een samenwerking van de Waddenacademie, Tresoar en InterWad. Er is anderhalf jaar gewerkt aan de ontsluiting van tientallen archieven met belangrijke informatie over het Waddengebied. De website geeft de onderzoeker een schat aan informatie, maar ook voor algemeen geïnteresseerden en beleidsmakers is de site waardevol. In de nabije toekomst zal ook informatie uit bibliotheken en musea en buitenlandse archieven aan het systeem worden toegevoegd.

www.tresoar.nl

Digitalisering kranten

De Koninklijke Bibliotheek is begonnen met de digitalisering van zijn kranten, waaronder enkele Friese titels. Op www.kranten.kb.nl worden jaargangen van *Nieuwsblad van Friesland*, *Leeuwarder Nieuwsblad*, *Heerenveensche Koerier*, *Friese Koerier*, *Friesche Courant* en *Friesch Dagblad* gedigitaliseerd. Medio 2012 zal het project zijn afgerond.

www.kranten.kb.nl

Tinnen koffiekkan

Het Fries Scheepvaart Museum in Sneek heeft een tinnen koffiekkan met inscripties in bruikleen gekregen. De kan is gemaakt als aandenken aan de ramp met de stoomboot Willem III. Dat schip verging in een zware storm in 1877 op de Fluessen. Veertien mensen kwamen om en 29 overleefden de ramp. De overlevenden schonken de kan als dank aan de eigenaar van de herberg van Fimme Zalmstra op Galamadammen die hen na de redding opving.

Nabestaanden van die man stelden de kan beschikbaar aan het museum. Naast de namen van de geredden, staat er op de kan ook een gedicht: 'Ja, vreeslijk was de nacht. Nooit zal hij ons vergeten. Zelfs 't verre nageslacht, zal die gebeurtenis weten'.

www.friesscheepvaartmuseum.nl

Wurdboek Fryske Taal

It lêste (25ste) diel fan it *Wurdboek fan de Fryske taal* *Woordenboek der Friese taal* is yn novimber presintearre. Dêrmei is it wurk oan it wurdboek dat it Frysk fan 1800 oant om 1975 hinne beskriuwt klear. It telt sa'n 118.000 trefwurden en is basearre op 1.200 boarnen. It folsleine WFT telt mear as 10.000 siden wurdboektekst. Yn 1938, doe't de Fryske Akademy oprjochte waard, is mei it sammeljen fan wurden foar it wurdboek begûn. Yn 1960 begûn it skriuwen. It earste diel ferskynde yn 1984. De online ferzje fan it WFT is te rieplachtsjen op de Geïntegreerde Taalbank fan it Instituut voor Nederlandse Lexicologie te Leiden. Dêr binne ek de histoaryske wurdboeken fan it Nederlânsk, Aldnederlânsk, Iermiddel-nederlânsk en Middelnederlânsk te besjen.

www.gtb.inl.nl

Euwenoude familiekroniek

Historisch Centrum Leeuwarden heeft het 'Handschrift Siderius' gekregen. Het handschrift is een kroniek die de Leeuwarder burger Meynte Mathijs begon aan te leggen in 1653. De familiekroniek beslaat circa 160 jaar. Sommige gegevens gaan echter tot voor 1500 terug. De laatste aantekening is uit 1814. Uniek is dat de stambomen geïllustreerd zijn met gegraveerde afbeeldingen van familiewapens. Meynte was net als zijn vader en grootvader 'isercramer' ofwel ijzerhandelaar. Hij woonde op de Koornmarkt in het huis de Iserman, de familie noemde zich aanvankelijk ook zo. Later noemde de familie zich Siderius (van de Griekse grondvorm sideros = ijzer). De Leeuwarder tak van de familie ging tot het stedelijk patriciaat behoren en trouwde met andere voorname Leeuwarder families zoals Hiddema, Jongsma, Vitringa, Coulon en Smeding.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

Gezamenlijk antiëkspreekuur

Het Fries Museum en Keramiekmuseum Prinsessehof organiseren voortaan een gezamenlijk antiëkspreekuur. Bezoekers die meer willen weten over de achtergrond van een voorwerp, kunnen dit voorleggen aan een expert. Ze mogen maximaal drie stuks antiek meenemen. Vijf conservatoren van beide musea zetten zich in om een duidelijk beeld te schetsen van de historische betekenis van het voorwerp. Ze doen geen uitspraken over de taxatiewaarde. Het spreekuur wordt tweemaal delijks gehouden in het Prinsessehof op de eerste vrijdag van de maand tussen 14.00 en 16.00 uur.

www.friesmuseum.nl en www.prinsessehof.nl

Art nouveau in Prinsessehof

Keramiekmuseum Prinsessehof in Leeuwarden heeft 28 stukken art nouveau sieraardewerk aangekocht. De topstukken komen uit de collectie van het Limburgse echtpaar Giel en Roswitha Schoonbroodt. Ze verzamelden honderden objecten van de Faience-en Tegelfabriek Holland in Utrecht. Omstreeks 1900 produceerde deze fabriek vooruitstrevend kunstaardewerk, extravagante en frivole keramiek in de stijl van de art nouveau. Het

aardewerk, dat vooral voor de export was geproduceerd, bevond zich over de hele wereld, van Nieuw-Zeeland tot Zuid-Amerika. Met steun van onder andere de Ottema-Kingma Stichting is dit aardewerk verworven.

www.prinsessehof.nl

Schilderij Titus Brandsma

Het oudste geschilderd portret dat ooit van pater Titus Brandsma is vervaardigd, heeft het Titus Brandsma Museum in Bolsward aangekocht. Het werk, dat verloren werd gewaand, is een voorstudie van Ferenc László Hernady die in 1936 de opdracht kreeg. De details op het doek zijn daarom spaarzaam uitgewerkt. De voorstudie werd afgekeurd, waarschijnlijk door Titus Brandsma zelf. Een tweede voorstudie werd in 1937 omgezet in een definitief portret. Dit uiteindelijke portret is in de Tweede Wereldoorlog vernietigd.

www.titusbrandsmamuseum.nl

Stellingwerwers en Schoterlanders en hun strijd voor de Friese vrijheid

We weten allemaal dat de Friezen in de Late Middeleeuwen 'vrij' waren: ze hadden geen landsheer, kozen zelf hun rechters, en betaalden weinig tot geen belasting. Die vrijheid moesten ze verdedigen, vooral aan de grenzen van hun gebied. Bijvoorbeeld bij Kuinre en langs de Linde waar Stellingwerwers en Schoterlanders het regelmatig opnamen tegen de Utrechtse bisschop als heer van het Oversticht. Stellingwerf heeft zichzelf lange tijd niet als een Friese, maar onafhankelijke 'natie' beschouwd. Klopt dat eigenlijk wel? Hoe zit het met haar strijd voor zelfstandigheid in relatie tot die van de rest van Friesland?

De Friezen waren 'vrij' in de Late Middeleeuwen, ze hadden geen landsheer. Die vrijheid moesten ze verdedigen, vooral aan de grenzen van hun gebied, zoals langs de Linde. (Foto Hoge Noorden)

Vollenhove, juli 1309: een groot aantal Friezen belegert het kasteel van de Utrechtse bisschop. Behalve Stellingwerf waren ook Schoterland en Oosterzee erbij betrokken. De belegering mislukt en de aanvallers vluchten met achterlating van 550 doden. Beroerde weersomstandigheden verhinderen een achtervolging. De bisschop eist schadevergoeding en erkenning van zijn rechten en zet zijn kerkelijke machtsmiddelen in: hij doet de Stellingwerwers en Schoterlanders in 1311 in de ban en verbiedt publieke kerkdiensten. Dat lijkt te helpen, maar het dwarse volk van Stellingwerf en Schoterland geeft geen gehoor aan de aanvankelijk geaccepteerde scheidsrechterlijke uitspraak die dwingt tot toegeeflijkheid.

Dreigende onderwerping

Kroniekschrijver Johannes de Beke meldt dat de Stellingwerwers c.s. tot het beleg waren overgegaan omdat bisschop Guy van Henegouwen een dwangburcht in Stellingwerf wilde bouwen en daarvoor zijn ingenieurs al een goede plek op stevige ondergrond had laten uitzoeken. Maar er bleek meer aan de hand: het ging voor de Friezen behalve om een dreigende onderwerping ook om de inperking van hun gebruiks-

rechten op grote oppervlakten hooi- en weilanden in IJsselham. In de oorkonde van 24 augustus 1309 waarin de bisschop met de ban dreigt, duiken voor het eerst de namen Stellingwerf en Schoterwerf op. Hoe zat het met hun onderlinge band in de Late Middeleeuwen? Het is een historiografisch probleem. Of we het willen of niet, ons beeld van de vroege geschiedenis van Stellingwerf wordt nog steeds bepaald door het bekende boekje van burgemeester Oosterwijk over *De Vrije natie der Stellingwerwen* uit 1952. Hij presenteert Stellingwerf als niet-Friese natie die door het noodlot met Friesland verbonden is geraakt. Als haar mensen in de bronnen als Friezen worden aangeduid, gebeurt dat volgens Oosterwijk alleen door buitenstaanders. Want eigenlijk wilden ze helemaal niet bij Friesland horen; ze zouden zich na de affaire van 1309 niet meer met de rest van Friesland bemoeid hebben en zouden er ook geen steun van hebben gekregen, tot ze in 1396 tussen Holland en Friesland bekneld zijn geraakt. Oebele Vries plaatste in 1999 al een paar kanttekeningen bij deze visie. Hij stelde vast dat de Stellingwerwers zich uit politieke motieven al vroeg van hun Drentse stambroeders hebben afgewend en hun lot met dat van de Friezen verbonden. De Friese vrijheid

Het Olde huys in Vollenhove, machtscentrum van de bisschop in de Kop van Overijssel.

van landsheerlijkheid koppelde hen als het ware aan het Friese gemenebest. Die lijn wil ik doortrekken, door de gezamenlijke strijd van Stellingwerf en Schoterland kort na te lopen voor de 14de eeuw.

Veenontginningsgebied

Stellingwerf bestond oorspronkelijk uit veenland en maakte vóór het jaar 1000 deel uit van de zogenoemde Forestgouw. Dat was toen een vrijwel onontgonnen vlakte tussen de Tjonger in het noorden, Vollenhove in het zuidwesten, en het al bewoonde deel van Drenthe in het oosten. Steenwijk was vermoedelijk het centrum. Vanouds behoorde het aan de Frankische koning. Maar in 944 blijkt de bisschop van Utrecht er rechten op te hebben in de vorm van de 'wildban', wat inhield dat hij er zowel in mocht jagen als de woeste gronden in ontginning nemen. En dat laatste is wat de bisschop er in het tweede kwart van de 11de eeuw mee ging doen toen hij tevens de grafelijke rechten op het gebied had verworven. Naast Vollenhove was Kuinre, waar hij in 1099 over een domein met een huis en enkele hoeven (*swechus juxta Cunre*) beschikte, daarbij één van zijn steunpunten. De ontginning in het gebied langs de kust tussen Kuinre en Vollenhove was omstreeks 1100 al een eind gevorderd. Deze werd lang georganiseerd door onvrije maar aanzienlijke dienstmannen, ministerialen geheten. Zij trokken kolonisten aan en oefenden namens hun heer de lage rechtsmacht over hen uit. Interessant is dat deze kolonisten onder IJsselham en

Zegel van Schoterland uit 1493.

Giethoorn ook nog lang een horige, onvrije status hadden. Voor de boeren in de gebieden die ná 1100 aan snee kwamen geldt dat niet meer: zij betaalden alleen pacht en tienden, onder erkenning van de bisschoppelijke rechtsmacht. Dat geldt zeker voor het gebied tussen Tjonger en Linde. Daar maakte de ontginning in de 12de eeuw grote vorderingen. Omdat Rottum ten noorden van de Tjonger in 1132 al bestond, is het aannemelijk dat de kerkdorpen aan de andere kant van de rivier (Oldelamer en Nijelamer) er toen ook al waren. Het bisschoppelijk gezag werd er in elk geval geaccepteerd, zo weten we uit betaalingen in de bisschoppelijke boekhouding. De ontginning verliep er op dezelfde manier als in West-Friesland, met opschuivende bewoning het achterland in, vanuit oudere kernen langs de rivier. In de loop van de 13de eeuw lijkt het Utrechtse gezag hier te zijn verzwakt. De kolonisten tussen Tjonger en Linde gingen na verloop van tijd hun eigen gang. Net als de Westfriezen maakten ze hun bestuursorganisatie, die toch al een verregaande samenwerking vereiste met het oog op ontwatering van het almaar inklinkende veen, steeds zelfstandiger. Zij lieten zich daarbij juridisch, politiek en militair leiden door zelfgekozen rechters. Dat deze ambtsdragers zowel in Stellingwerf als in Schoterland 'stellingen' heetten, kan geen toeval zijn. Beide gebieden, aan weerskanten van de Tjonger, hadden een overeenkomstige landschappelijke structuur.

Stellingwerfse Friezen?

De mannen die tussen de Tjonger en Linde aan de slag gingen, waren zeker niet allemaal

Zegel van Stellingwerf uit 1473.

Friestalig van origine. In de Kop van Overijssel waren veel kolonisten uit Westergo en Oostergo actief, in Zwartsluis, Staphorst, Kamperveen en Vriezenveen. In het westen van Stellingwerf zullen die zich dus ook hebben gemeld. Maar daar vestigden zich tegelijkertijd heel wat boeren van de Drentse zandgronden. Anders was het Nedersaksisch er niet gaan domineren. Voor de mensen van die tijd is het echter de vraag of deze gemengde talige achtergrond hun toenmalige identiteit bepaalde. Ze worden in een verhalende tekst uit circa 1230 aangeduid als Friezen uit het Tjonger- en Lindegebied (*Friones ... de Cunre et Lenna*). Anders dan Oosterwijk meen ik dat ze zo genoemd werden omdat ze zichzelf zo noemden. Als ze niet als Friezen bekend hadden willen staan, zou de auteur dat gehonoreerd hebben, omdat ze net zo loyaal aan de bisschop waren als diens mannen van Steenwijk en Vollenhove. De vraag blijft of ze zich toen alleen Friezen noemden uit politieke overwegingen, dus om geen of weinig belasting te betalen en om eigen rechters te mogen kiezen. Het valt niet uit te sluiten maar ligt niet erg voor de hand. In de eerste decennia van de 13de eeuw was de Friese vrijheid ten westen van de Lauwers nog niet vol tot ontwikkeling gekomen. Daar was toen nog sprake van een grafelijk bestuur-oude-stijl. Graaf Floris IV van Holland liet zich immers in 1234 nog in Franeker op het schild heffen om zijn gezag te bevestigen. Pas na 1250 voeren de regio's hier een zelfstandiger koers en vervingen zij de schouten door zelfgekozen grietmannen. De veroveringsdrang van Rooms-koning Willem II in 1256 zette de zaak op

scherp. In deze tijd zetten de mannen van Stellingwerf de Utrechtse bisschop als landsheer buiten de deur. Lastig was dat niet omdat de opeenvolgende bisschoppen juist toen heel zwak waren door een chronisch gebrek aan inkomsten.

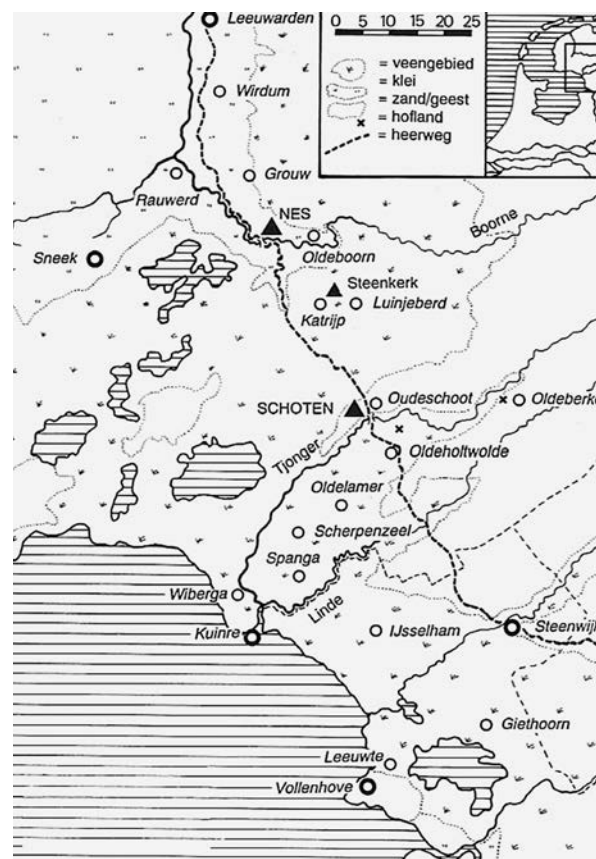
De keuze voor de Friese vrijheid

De situatie veranderde na 1304 toen de ambitieuze Guy van Avesnes, broer van graaf Jan van Holland-Henegouwen, de Utrechtse bisschop werd. Hij wilde het losgeraakte Stellingwerf onder controle krijgen. In de banbrief van 4 mei 1310 refereert hij aan zijn wereldlijke rechten op dit landsdeel. Zijn eerste doel was echter de Stellingwerfers en Schoterlanders tot gehoorzaamheid te dwingen in zijn territorium van Steenwijk en het Land van Vollenhove. Hij verweet zijn tegenstanders grote oppervlakten hooilanden van zijn horigen te hebben gekocht zonder zijn toestemming en zonder hem te betalen; dat mocht niet want horig goed was in principe onverkoopbaar. Op die manier waren gebruiksrechten vervreemd op broeklanden van niet minder dan 48 horige hoeven uit IJsselham. Omdat de rechters en meenten van Stellingwerf en Schoterland meteen nadien de rechten van de bisschop op deze grond erkenden, mogen we aannemen dat hun mannen er inderdaad jarenlang hooi uit gewonnen hadden zonder rekening te houden met zijn rechten. De directe afloop is al geschetst. Aanvankelijk bleken de Stellingwerfers en Schoterlanders bereid het kwestieuze weiland te laten opmeten en voor elke pondemaat jaarlijks in Vollenhove een bedrag van vier Engelse sterlingen te betalen. Toen ze in juni en juli 1313 bij Baarlezijs ver-

wacht werden om aan die opmeting mee te werken, kwamen ze echter niet opdagen. Met als gevolg dat ze een boete van 6.000 mark sterling opgelegd kregen. Toen ze die niet betaalden, werden ze weer in de ban gedaan. Er volgden echter geen strafexpedities omdat de bisschop te weinig soldaten had om hun zijn wil op te leggen. Niet alleen de afgesproken schadevergoedingen werden niet betaald, het roofgoed van de belegering van Vollenhove werd evenmin teruggegeven. In 1327 hielden de Friezen zelfs een domeingood van de bisschop in Giethoorn bezet! Het kan geen toeval zijn dat kort nadien twaalf dorpen van Ooststellingwerf die tot dan bij Drenthe hadden gehoord, zich eveneens aan het gezag van de bisschop onttrokken en zich bij het al vrije Stellingwerf aansloten. Uit het Stellingwerfer landrecht, dat van vóór 1328 dateert, blijkt dat Stellingwerf zich in deze tijd beschouwde als een land waar de 'Vreessche vryheit' van kracht was. De grote straf die daarin wordt gesteld op het inbreken van deze vrijheid, onderstreept het belang dat de mannen eraan hechtten.

Nieuwe belagers

De zwakte van de bisschop riep na verloop van tijd andere dreigingen op voor Stellingwerf c.a. In de jaren dertig vormde vooral de graaf van Gelre een groot gevaar. Dat was omdat hij bisschop Jan van Diest in 1336 zoveel geld had uitgeleend dat hij daarvoor het hele Oversticht met inbegrip van Vollenhove in pand kon nemen. Zodra deze panding een feit was, spande hij zich in om Stellingwerf aan het pandgebied toe te voegen. Hij verzamelde een leger en versloeg de Friezen op 31 augustus te Baarlezijs. Dat baar-

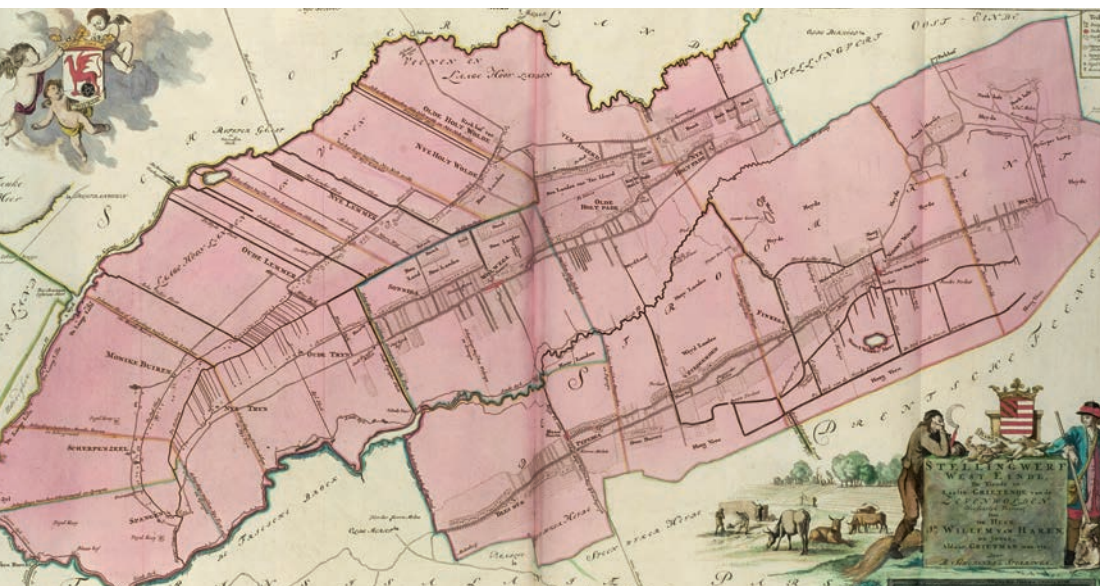

De ligging van Stellingwerf tussen de veengebieden van Zuid-Friesland en de Kop van Overijssel.

de ook de Friezen verder naar het noorden grote zorgen. De verzamelde landen van het Opstalboomverbond kwamen in 1338 te Appingedam bij elkaar om een alliantie met de Franse koning aan te gaan. Deze richtte zich tegen een Engelse coalitie waarin de graaf van Gelre een belangrijke medespeler was. Vooral Westergo schijnt zich beijverd te hebben om de andere Friese gouwen van het nut van dit tegen Gelre gerichte verbond te overtuigen. In het najaar van 1354 organiseerde bisschop Jan van Arkel een strafexpeditie tegen IJsselham, omdat het '... die Vreessen was toegevallen'. Geen wonder dat Schoterland en Stellingwerf het jaar daarop contact zochten met de stad Groningen om een verbond aan te gaan tegen 'Sudersche heren'. Bisschop Jan stak veel energie in het herstellen van zijn gezag in de Kop van Overijssel. Begin januari 1361 besloot hij Steenwijkerwold te brandschatten omdat de bewoners '... sine lude waren ende en wouden hem in veel jaren nie onderdanich wesen'. Hij dwong hen daarvoor niet minder dan 10.000 oude schilden te betalen.

(Foto Hoge Noorden)

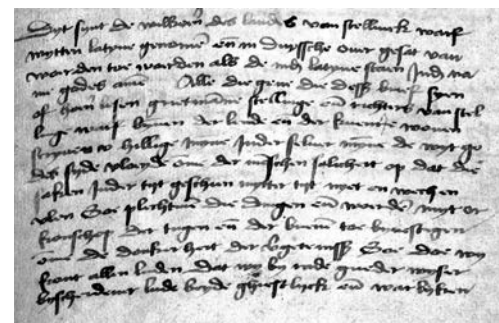
Kaart van Weststellingwerf uit de Schotanusatlas uit 1718. (Tresoar)

Stellingwerf werd vier weken later aangepakt: op 2 februari reed de bisschop met zijn leger naar Blesdijke om dat verbranden. Het is echter de vraag of daarmee ook heel Stellingwerf onderworpen is geraakt, zoals sommige historici beweren. Het feit dat gewapende Deventer burgers op 3 april 1361 de sluis bij Vollenhove tegen Friezen moest bewaken, wijst er eerder op dat de Stellingwerfers meteen klaar stonden om wraak te nemen. De reactie blijkt ook daaruit dat de stad Groningen in de nazomer van 1361 probeerde de Friese alliantie van de Opstalboom nieuw leven in te blazen. Uiteindelijk kwam er van het bisschoppelijke opdringen weinig terecht omdat Jan van Arkel in 1363 promotie maakte en tot bisschop van Luik werd benoemd. De Friezen zelf hielden druk op de ketel door regelmatig zelf met 'hit and run-acties' het Land van Vollenhove binnen te vallen, bijvoorbeeld in 1365, 1372 en 1373.

Stellingwerf en Schoterland: eigenzinnig en egalitair

Bisschop Frederik van Blankenheim gaf in 1404 zijn onderdanen in Steenwijk en omgeving privileges omdat '... sy gelegen sint by den Vresen op 't eynde van onsen lande end van denselven Vresen minighen swaren last geleden hebben ende noch liden'. Kennelijk beschouwde hij net als zijn voorgangers de Friezen als bedreigers van zijn territorium. In 1407 kocht hij met steun van de IJsselsteden

de heerlijkheid Kuinre en liet er het kasteel door een eigen kastelein bezetten. Dat bood hem de mogelijkheid de pachtbetaling voor de broeklanden onder IJsselham weer op de agenda te plaatsen. Toen de Stellingwerfers en Schoterlanders de opnieuw zaak traineerden, is bisschop Frederik in 1413 tweemaal met krijgsvolk de Linde overgetrokken. De eerste maal verwoestte hij Oldeberkoop en omgeving. De tweede maal bereikte hij zelfs Schoterland en liet zijn mannen daar meer dan duizend huizen plunderen en verbranden. Pogingen van de Friezen om hem tegen te houden hadden geen succes; ze moesten het hoofd buigen en eind december vrede sluiten. In de 15de eeuw toonden Stellingwerf en Schoterland zich sterke voorvechters van het communale Friese bestuursmodel. Waar elders in Friesland na 1450 tal van hoofdelingen afbreuk deden aan de regionale zelfstandigheid van de landen (*terrae*) en 'delen' (grietenijen) door de vestiging van lokale heerschappijtjes, bleken de geërfden van Stellingwerf en Schoterland nog steeds in staat zichzelf te besturen, zonder onderling gekrakeel. Pas na een militaire strafexpeditie in september 1500 wierpen zij de handdoek in de ring en accepteerden ze het nieuwe landsheerlijke bestuur. Dit lange verzet laat zien hoe verknocht Stellingwerf en Schoterland waren aan hun autonomie. Dat zal te maken hebben met hun relatief egalitaire eigendomsstructuur, die voortkwam uit hun oorsprong als veengebieden. Er waren wel rijke boeren, maar van een

Laat 15de-eeuwse optekening van het Stellingwerf landrecht (van vóór 1328), uit het archief van de hertogen van Gelre.

accumulatie van kapitaal en grondbezit door adellijke lieden is hier in de Middeleeuwen nooit sprake geweest. Het gebied heeft van meet af voor de Friese vrijheid van landsheerlijkheid gekozen omwille van de autonomie met de bijbehorende geringe lasten die deze haar inwoners bood. Stellingwerf mag daarom evenals Schoterland een ideaaltypische Friese landsgemeente worden genoemd. De grote vijand van beide landsgemeenten was de bisschop van Utrecht. Hij was er echter niet op uit beide territoria te onderwerpen. Hij wilde hun belangen binnen zijn eigen gebied aan de zijne ondergeschikt maken. Hij moest simpelweg zijn eigen gezag in de Kop van Overijssel consolideren en voorkomen dat de Friese vrijheid ook daar voet aan de grond kreeg. <

J.A. (Hans) Mol (Kapelle, 1954) is onderzoeksmedewerker geschiedenis aan de Fryske Akademy te Leeuwarden en sinds 2003 tevens bijzonder hoogleraar geschiedenis van de Friese landen in de Middeleeuwen aan de Universiteit Leiden. Behalve over Friese geschiedenis publiceert hij regelmatig over het kloosterwezen en de ridderorden in de Nederlanden. Verder is hij betrokken bij de ontwikkeling van een historisch GIS voor Nederland.

- Meer weten?
- J.A. Mol, 'Stellingwerf en Schoterland als vrije Friese landsgemeenten en hun strijd met de bisschop van Utrecht', in: H. Bloemhoff en C. Zuil (red.), *Soe sulen die Stelling ... Lezingen van het Historisch Symposium 'Stellingwarf 700' op 18 september 2009, Oldeberkoop 2010, 11-30*
- Oebele Vries, 'Wolde enych man vor den stellinck clagen omme doetgelde. Het middeleeuwse landrecht van Stellingwerf', in: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* 13, 2011, 2-29
- Hajo van Lengen (red.), *Die Friesische Freiheit des Mittelalters - Leben und Legende*, Aurich, 2003
- J.A. Mol en Justine Smithuis, 'De Friezen als uitverkoren volk. Religieus-patriottische geschiedschrijving in vijftiende-eeuws Friesland', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 11, 2008, 165-204

Ype Joustra, brânjekeapman

Ype Joustra (rechts) op een foto uit omstreeks 1956. Hij is in Wommels de turf aan het lossen met zijn neef Jurjen, de zoon van Homme.

In 1917 kwam Ype Joustra, het zevende kind in de rij, ter wereld aan boord van turfschip Hoop op Zegen, dat op de terugreis was vanuit Drenthe met een volle lading turf. Niet lang daarna kocht vader Gerrit een huis in Easterein en ging moeder niet meer mee op het schip. Zij kon thuis de bestellingen aannemen als vader met zijn jongens langs de boeren ging om hun bestellingen te noteren. De turf haalden de boeren af aan de wal, in het dorp bezorgden de Joustra's de turf zelf per kar. Na zeven jaar lagere school moest Ype als schippersknecht mee aan boord en in het dorp helpen om de turf bij de mensen thuis te bezorgen. Na het overlijden van hun vader namen de broers Homme en Ype de zaak in Easterein over. De broers Sjoerd en Rinse hadden een brandstoffenhandel in Nijlân en Wommels. De Joustra's haalden de turf nog lange tijd uit de buurt van Schoonebeek. Op de heenreis namen ze als vracht compost mee voor de bemesting van de afgegraven arme veengrond in Drenthe. Per vracht werden er zo'n 4.440 aanmaakturven op het schip gestapeld. De last was dan zo hoog dat er een verhoging op het achterdek gemaakt moest worden. De stuurhut bestond uit losse en scharnierbare onderdelen en de twee dakplaten werden dan van de hut gehaald. De turfschipper had zo zicht over de lading op het vaarwater voor hem. In 1967 haalden ze de laatste vracht Drentse turf met het schip, daarna ging het met een vrachtauto. Slager Bouma in Easterein heeft, tot dat zijn winkel in 2010 sloot, altijd turf gebruikt om zijn spek en droge worsten te roken. Joustra's Brânje ging mee in de stroom van vernieuwing. Antraciet, een steenkoolsoort die al ruim voor de Tweede Wereldoorlog als brandstof diende, kwam per trein en de Joustra's haalden het uit Sneek en later uit Boazum. De opkomst van antraciet en daarna het aardgas en de olie hebben de Joustra's allemaal meegemaakt. In de advertenties, altijd in het Fries, speelde Ype in op de actualiteit. Hij wist zijn waar, Belgische antraciet uit verschillende mijnen, eierkolen, mijncookes en briketten met verve aan de man te brengen. Door in te springen op de behoeften van de markt, de klanten van stoppende brandstofhandelaren over te nemen en te starten met de verkoop van nieuwe kachels vanuit een showroom, kreeg Joustra's Brânje bekendheid. Het varen werd steeds moeilijker. Door de bouw van te lage vaste bruggen bij Sneek en Britswert werd het onmogelijk om bij de opslagschuren te komen. Het schip is niet definitief voor de wal gegaan. Al in 1953 ontdekten de broers de recreatieve vaart. 's Zomers voeren ze drie weken met vakantiecampen van het Christelijk Jongeren Verbond. <

(Met dank aan Tynke en Geeske Joustra)

Margreet van der Zee (Sneek, 1967) is sinds 2003 conservator van Museum Joure.

Sneek**Van veenterp tot waterpoortstad**

Meindert Schroor (eindredactie)

Afûk, Leeuwarden, 2011

84 pp. isbn 9789062738625

Dat Sneek een centrum-functie vervult voor de zuidwesthoek van Friesland is voor de inwoners van die regio een gegeven.

Maar of zij weten hoe dat komt, is maar de vraag. Gelukkig is er nu het boek *Sneek; Van veenterp tot waterpoortstad*. Dat boek vertelt 'alles wat u altijd al had willen weten over Sneek'. Dat is letterlijk de boodschap van de covertekst. Een stevige ambitie, want over Sneek valt heel wat te vertellen. Sociaal geograaf Meindert Schroor is met een team van specialisten de uitdaging aangegaan om een wetenschappelijk verantwoord publieksboek over de geschiedenis van 'de tweede stad van Friesland' te schrijven. Het boek volgt

vier lijnen door de tijd heen: bestuur en politiek, het kerkelijk leven, de sociaal-economische en de ruimtelijke ontwikkeling van Sneek. De verschillende auteurs behandelen deze lijnen afwisselend integraal dan weer los van elkaar. Zo ontdekt de lezer onder andere hoe Sneek zich in de tweede helft van de 18de eeuw ontwikkelde tot een stapelmarkt voor agrarische producten. Dat was vooral te danken aan het vrije ondernemersklimaat en de strategische ligging van Sneek aan waterwegen naar Leeuwarden, Dokkum en Groningen in het noorden/noordoosten en naar Zwolle, Amsterdam en Holland in zuidwestelijke richting. Sneek was bijvoorbeeld het centrum van de boterhandel. Daarover zegt de 'Tegenwoordige Staat van Friesland': 'Bij deze Waag is dikwyls, vooral des Dingsdags, met eene voordeelige Weekmarkt, eene groote drukte, wordende 'er doorgaans op zulk een' dag, in den besten tyd des jaars, elf of twaalfhonderd vierendeelen boter gewoogen; hebbende men 'er zelfs wel eens 1400 en nog meer ter Waag zien brengen, benevens ruim 200 of 300 Schipponden kaas, buiten alle andere Koopmanschappen.' Ook de veehandel legde de Sneekers geen windeieren. Er

was een levendige handel in koeien, varkens, schapen en kippen. Dat niet iedereen in deze welvaart deelde, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Sneek de Friese primeur had van een armenbelasting. Ook zorgde alle bedrijvigheid soms voor flinke overlast zoals bijvoorbeeld de verwerking van walvisstaarten in de fabriek van Gosse Meintes Joustra. De stank was zo onverdraaglijk dat de gemeente maatregelen nam en bepaalde dat Joustra de walvisresten voortaan alleen nog 's avonds mocht koken en uitsluitend in december en januari branden. In andere hoofdstukken lezen we over de rol van de kerk in de stad, de manier waarop de stad langzaam zijn huidige vorm heeft gekregen en passeren schrijvers, sportclubs en muziekverenigingen de revue. De rode draad wordt af en toe afgewisseld met kaderteksten die wat meer anekdotisch van aard zijn. Zoals bijvoorbeeld over de oudste vermelding en de oorspong van de naam Sneek. Vermoedelijk verwijst de naam naar het feit dat de nederzetting Sneek op een hoekpunt – snik – lag. Of neem nu het verhaal over Lange Jacob uit Sneek die vanwege zijn voor die tijd enorme lengte van 2.10 meter een bezienswaardigheid

was op jaarmarkten in binnen- en buitenland. Extra opvallend was dat zijn vrouw Klein Jannetje uit Waddinxveen slechts 90 centimeter lang was. Het omslag gebruikt het cliché 'rijk geïllustreerd', maar daar is in dit geval geen woord Spaans bij. De redactie heeft kosten nog moeite gespaard om de tekst te ondersteunen en te verrijken met schilderijen, voorwerpen, kaarten, foto's en documenten. Schroor en zijn team zijn er beslist in geslaagd om een aantrekkelijk overzichtswerk over de geschiedenis van Sneek samen te stellen waarvan je na het lezen stellig de indruk hebt dat je nu echt alles weet. En dat zonder dat het een seconde verveelt. <

KORT

De Verlengde Schrans & De Badweg Een historische beschrijving

Johan Dalstra

Uitgave in eigen beheer

84 p. isbn 9789461902122

De Verlengde Schrans & De Badweg bewijst weer eens hoe je met behulp van archiefstukken en foto's het verleden bijna tot leven kunt brengen. Het fraai verzorgde boek vertelt over bijzondere huizen

en verdwenen pandjes in Huizum, één van de oudste en bekendste woonwijken van Leeuwarden. Aparte hoofdstukken zijn gewijd aan de ijsbaan, het Huizumer zwembad en de stroopfabriek. Deze uitgave is de tweede publicatie van Dalstra over dit onderwerp. Eerder verscheen van hem *De Schrans, een historische beschrijving*.

Reisgids Friese Elfsteden

Erik Betten

Bornmeer, Gorredijk, 2011

216 pp. isbn 9789056152673

Zoals bodemlagen de archeoloog vertellen hoe en waar er in vorige eeuwen is

gewoond, zo verklaren gebouwen, monumenten en straten de collectieve menselijke ervaring van een plaats. In deze reisgids

vertellen cultuurhistorie, architectuur, landschapsgeschiedenis, volksverhalen en anekdotes het 'grote verhaal' van de Friese elf steden. Niet het grote verhaal van de stenen, maar van de mensen die er generatie op generatie leefden, worstelden en genoten. Schrijver Erik Betten is mediaeivist en werkt als journalist voor het *Friesch Dagblad*.

De Vlag (DVD)

Michiel van Erp (regie)

De Familie, 2011

30 minuten

Een vlag is veel meer dan een product. Een vlag is emotie, vreugde, passie, rouw.

Kortom, iets wat je deelt met anderen. De hoofdrolspelers in de documentaire *De Vlag* lijken weinig met elkaar gemeen te hebben, maar zijn via de vlag met elkaar verbonden.

Regisseur Michiel Van Erp laat in *De Vlag* zien wat vlaggen voor mensen betekenen. Deze documentaire is geproduceerd door De Familie in opdracht van de Dokkumer Vlaggen Centrale, ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de bekendste vlaggenproducent van Nederland.

Lauwersland**Verguld hart van het wad**

Patricia Boiten (eindredactie)

Friese Pers Boekery, Leeuwarden, 2011

159 pp. isbn 9789033009877

Lauwersland is het 'nieuwe vakantieland' aan de Wadden. De auteurs van *Lauwersland; Verguld hart van het Wad* brengen de ontstaansgeschiedenis van het landschap in beeld aan de hand van thema's als visserij, natuur, landbouw, cultuur en toerisme. Het boek vol prachtige beeldverhalen bevat interviews met inwoners, vissers, boeren, kunstenaars, ondernemers en bestuurders. Zij kijken niet

alleen terug, maar kijken vooral ook vooruit. Het boek is een initiatief van het Toeristisch Ondernemers Overleg Lauwersland (Stichting TOOL).

Bank in beeld**Verhalen over en vanaf stadsbanken**

Henk de Vries

97 pp. isbn 9789081712910

We lopen er vaak aan voorbij of we gaan er gedachteloos op zitten. Henk de Vries brengt daar met zijn boek *Bank in beeld* verandering in. Hij ging op zoek naar de geschiedenis van de Leeuwarder stadsbanken en tekende tegelijk ook het ver-

haal op van de mensen die hij op stadsbanken tegenkwam. Over anonieme banken en banken met klinkende namen als Van Eysingabank, Excelsiorbank en Meijerbank. Een boek over vandalisme, de positionering van banken en over bankzitters. Voor wie het boek van Henk de Vries heeft gelezen zijn stadsbanken nooit meer hetzelfde.

20 januari

Familienamen

Theo Kuipers (Tresoar) houdt voor de oudheidkundige vereniging 'Tresoar' in Franeker een lezing over Franeker familienamen en bijnamen in de 18de en begin 19de eeuw.

www.tresoar.nl

22 januari

Diapresentatie Fanne hak oppe tak

Leeuwardenkenner Jaap de Groot voert u mee door het Leeuwarden van zijn jeugd, vanaf de jaren '50 tot heden.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

28 januari

Gesprek over DaDa en De Stijl in Drachten

K. Schippers, Wies van Moorsel, Thom Mercuur, Thijs Rinsema Jr. en Paulo Martina spreken over de waarde van DaDa en De Stijl in Drachten.

www.museumdrachten.nl

tot en met 29 januari

125 jaar Friese Ijsbond

Tentoonstelling in het Fries Scheepvaart Museum ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Friese Ijsbond.

www.friesscheepvaartmuseum.nl

tot 29 januari

Overzichtstentoonstelling Chris Lebeau

Lebeau (1878-1945) was een veelzijdige en productief Nederlandse kunstenaar van de eerste helft van de 20ste eeuw. Hij groeide uit tot een vooraanstaand ontwerper, graficus, tekenaar en schilder. Hij was ook anarchist, geheelonthouder, vegetariër en niet-roker.

www.willemvanharen.nl

31 januari

Leven en werk van F.R.A. Henkels

Lezing van de Werkgroep Oud Heerenveen over leven en werk van de Heerenveense theoloog dominee F.R.A. Henkels.

www.willemvanharen.nl

3 februari

Symposium over Sonttolregisters

Tresoar en de Rijksuniversiteit Groningen werken sinds 2008 aan een digitale ontsluiting van de Deense Sonttolregisters via www.soundtoll.nl. Op dit symposium

'De Sonttolregisters als bron voor historisch onderzoek' van de werkgroep Maritieme Geschiedenis van de Fryske Akademy wordt de stand van zaken toegelicht.

www.tresoar.nl

15 februari

Harlingen omgekeerd

Stadsgids Gerry Kuiper laat Harlingen op een heel andere manier zien. Niet de mooie fronten van de huizen en gebouwen, maar de achter- en zijkanten. Na een raadselachtige afbeelding komt een foto die weer duidelijkheid brengt over de precieze locatie met de daarbij behorende verhalen.

www.hannemahuis.nl

21 februari

Lezing over Rembrandt en het jodendom

Mevrouw L. J. Ridderhof- Boon houdt de lezing die wordt georganiseerd door het Genootschap Nederland-Israël in samenwerking met het Fuks studiecentrum van Tresoar.

www.tresoar.nl

15 maart

Workshop genealogisch onderzoek bij doopsgezinden

Doopsgezinden erkennen alleen de doop op belijdenis. Daardoor zijn er geen doopboeken van pasgeborenen te vinden. Dat maakt genealogisch onderzoek van vóór 1811 niet makkelijk. Andere historische bronnen, zoals belastingkohieren en de archieven van de Nedergerechten, kunnen helpen bij de zoektocht naar voorouders. Sietske Bloemhof legt het uit in een gratis workshop.

www.tresoar.nl

tot en met 18 maart Thijs/Evert Rinsema avant-garde in Drachten

Tentoonstelling in Museum Dr8888 over de gebroeders Rinsema. Thijs en Evert Rinsema waren niet alleen uitste-

kende schoenmakers. Thijs was een talentvolle schilder, Evert een dichter. Onder invloed van kunstenaar Theo van Doesburg komen de broers in aanraking met De Stijl en het Dadaïsme. Hun ontwikkeling raakt in een stroomversnelling. Thijs en Evert Rinsema worden in hun tijd

gerekend tot de internationale avant-garde.

www.museumdrachten.nl

25 maart

Lezing over tuinarchitect Roodbaard

Lezing van Rita Mulder-Radetzky over Lucas Pieters Roodbaard (1782-1851), een verrassend veelzijdig tuinarchitect in het noorden van Nederland. Hij werkte in de zogenaamde landschapsstijl, gekenmerkt door kronkelende paden, boomgroepen en vijfverpartijde met golvende contouren. Hij ontwierp in 1821 een nieuwe aanleg voor de Prinsentuin in Leeuwarden en werkte voor de Friese elite.

www.hannemahuis.nl

tot 1 april

Tentoonstelling over doopsgezinden

Met drie tentoonstellingen over doopsgezinden toont Tresoar verschillende aspecten. Naast Menno Simons en andere bekende Friese doopsgezinden is er aandacht voor doopsgezinden nu en doopsgezinden die in het verleden vanwege hun geloof moesten vluchten.

www.tresoar.nl

tot en met april

Dokkumer kralencocktail

Tentoonstelling in museum Het Admiraliteitshuis in Dokkum over kralen. De expositie toont een verrassende variëteit aan kralen van 500 tot 2000 A.D. Kralen zijn

bijna net zo oud als de mensheid. Millennia lang waren het doorboorde schelpen, zaden, hout en been, maar zo'n 6000 jaar geleden werden de eerste kunstmatige kralen gemaakt van klei. Eeuwen later deed glas zijn intrede.

www.museumdokkum.nl

tot september

Het Zaailand. Huiskamer van Leeuwarden

De tentoonstelling laat zien hoe het plein en zijn naaste omgeving er in vroeger tijden uit zag en welke functies het had zoals markten en kermissen, parades en rellertjes, kaatspartijen en paardenrennen.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

VERWACHT

Bevallen en – niet meer – opstaan

Het kraambled is eeuwenlang een bron van zowel grote vreugde als doffe treurnis geweest. Menig nieuw leven doofde weer snel, een barendende vrouw verkeerde in grote ongewisheid of zij de bevalling zou overleven. De risico's waren enorm, de kennis van complicaties gering. Tot ver in de 19de eeuw was het met de hygiëne bij geboorten bar slecht gesteld en deden vroedmeesters en vroedvrouwen soms meer slecht dan goed. In het maartnummer van *Fryslân* enkele artikelen over de methoden waarop vrouwen vroeger van een kind bevielen, welke gevaren dreigden, welke – soms akelige – technieken werden gebruikt en wat de rol van omstanders was. Centraal staat de vrouw, in een levensfase die wonderlijk genoeg lang door mannen is gedomineerd.

< Schilderij van Willem Bartel van der Kooi uit 1826. (Collectie Fries Museum)

KFG NIEUWS

Het jaarboek 2011 van het Fries Genootschap, *De Vrije Fries*, zal iets later dan gebruikelijk verschijnen. Dat heeft te maken met het opnemen van artikelen over de Franeker Universiteit, die gebaseerd zijn op de congresbijdragen, zoals die op 14 oktober j.l. zijn uitgesproken. *De Vrije Fries* zal onder andere artikelen van de hand van K. van Berkel, Ph. Breuker en W. Mijndhardt bevatten. De redactie hoopt dat het nieuwste jaarboek zal verschijnen in maart 2012. Het verlate verschijnen heeft geen gevolgen voor de verschijningsdatum van het jaarboek 2012.

ONTDEK DE KRACHT VAN
STOOM

BEZOEK HET GROOTSTE NOG WERKENDE
STOOMGEMAAL TER WERELD

Het Woudagemaal, uniek in de wereld

Ontdek de kracht van stoom in het bezoekerscentrum en beleef het mee in 3D. De rondleiding voert je langs de fascinerende techniek van het grootste, nog in werking zijnde stoomgemaal ter wereld. Een indrukwekkende kathedraal van stoom gebouwd in de architectuur van de Amsterdamse School. Dat móet je gezien hebben. Oog in oog met de beschermende kracht tegen het water. Zonder Woudagemaal zag Nederland er heel anders uit!

- Spannende 3D-film
- Educatieve activiteiten
- Prachtige architectuur
- Technisch hoogstandje
- Gezellige koffie- en theeschenkerij
- Werelderfgoed

Bezoekadres: Gemaalweg 1a, 8531 PS Lemmer
Zie voor de openingstijden op www.woudagemaal.nl

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Ir. D.F. Woudagemaal
Werelderfgoed
sinds 1998

Ir. D.F. WOUDAGEMAAL

Magistrale beleving van stoom, architectuur en water